

МОЯ КРАЇНА

Українські традиції

ДИТЯЧА
ІЛЮСТРОВАНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

МОЯ КРАЇНА

Українські традиції

ДИТЯЧА
ІЛЮСТРОВАНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

УДК 59.018
ББК 28.03
Ш 39

Видано за ліцензією ТОВ Видавництва «Ранок»

Шейкіна К. О.

Ш 39 Українські традиції. — Х.: Веста, 2010. — 64 с.: іл.
ISBN 978-966-08-5040-8.

Наша енциклопедія розповідає про стародавні українські традиції, про самобутнє українське життя, звичаї, що народжувалися та передавалися від поколінь до поколінь.

Україна — це велика держава, яка славиться своїм колоритом, своєрідною творчістю та культурою.

Книга стане у пригоді школярам, як джерело необхідних знань з історії традицій стародавніх українців.

**УДК 59.018
ББК 28.03**

Науково-популярне видання

Шейкіна Катерина Олександрівна
Українські традиції

Ведучий редактор Н. В. Бірічева
Редактор О. М. Кожушко
Технічний редактор С. В. Вітковський
Коректор Н. В. Красна

Р11996у. Підписано до друку 13.05.2010. Формат 84 × 108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Франклін. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10,08.

ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 3323 від 26.11.2008.
61064 Харків, вул. Бакуліна, 8а

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.
Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.kharkov.ua

З питань реалізації звертатися за тел.: у Харкові — (057) 712-91-44, 712-90-87;
Києві — (044) 599-14-53, 417-20-80; Донецьку — (062) 345-98-24;
Житомирі — (0412) 41-27-95, 41-83-29; Дніпропетровську — (056) 785-01-74;
Львові — (032) 244-14-36, (067) 340-36-60; Сімферополі — (0652) 22-87-01, 22-95-30;
Тернополі — (0352) 49-58-36, (067) 395-33-05; Миколаєві — (0512) 35-40-39,
Рівному — (0362) 3-78-64, (067) 689-19-05; Сумах — (0542) 21-07-35;
Черкасах — (0472) 64-41-07, 36-72-14. E-mail: deti@ranok.kharkov.ua
Дистрибутор у Росії: Белгород — (4722) 37-19-49, т/ф (4722) 56-95-12
Email: ranok1@yandex.ru
Представництво в Росії: Ростов-на-Дону — (8632) 30-61-47, 30-61-48, 30-61-49.
E-mail: echo@ic.ru
«Книга поштою»: 61045 Харків, а/с 3355. Тел. (057) 717-74-55, (067) 546-53-73.
E-mail: pochta@ranok.kharkov.ua
www.ranok.com.ua

ISBN 978-966-08-5040-8

© Шейкіна К. О., текст, 2010
© ТОВ Видавництва «Ранок», 2010

ВСТУП

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Тарас Шевченко

Ці рядки навіюють мальовничі образи квітучої України, працюютих людей, їхні традиції, культурні звичаї та обряди.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що народжувалися протягом багатьох століть і освячені віками.

Україна — самобутня держава, що славиться своєрідними народними традиціями, творчістю та культурою.

Українські народні традиції втілюють характер народу і передаються від дідів до онуків не одну тисячу років. Основні риси українського народу — це доброзичливість, дружелюбність, гостинність, українські чоловіки висловлюють повагу до жінки в усьому світі, багато уваги приділяється літнім людям, із повагою ставляться до пам'яті померлих предків. Ніжність, любов до дітей, тварин, природи — основа самобутньої української культури. Почуття гумору, артистизм і співучість українців прославилися на весь світ так само, як і їхній талант до створення художніх творів — вишивання та ткацтва, малювання, різьби та гончарства.

Зараз ми все частіше стикаємося з тим, що переважна частина населення не знає свого коріння, традицій і звичаїв землі, на якій живе, не знає тих чарівних місць, на які так багата Україна.

Ця книжка створена саме для пізнання багатокольорової самобутності України, щоб пам'ятати, хто ми є, берегти і примножувати культурне і духовне багатство рідної України.

ХТО ТАКІ УКРАЇНЦІ?

Назва Україна дуже давня — ще з тих часів, коли існувала Київська держава, якою тоді правили київські князі Свята Ольга та Володимир Великий, що хрестив Руську землю. Звалась ця держава Руською, тому краї наші звалися Руссю, а люди русинами. Освіта і право, і всі київські порядки розходилися по землях, що підлягали Києву: в теперішніх великоруських сторонах, де Москва, Твер, Нижній Новгород, і в білоруських краях, де Вітебськ, Могильов, Мінськ. Ці краї теж звалися Руссю, тому що належали до Києва, проте справжньою Руссю вважалася та, що коло Києва. Але коли татари почали

Київський князь
Володимир Мономах із
дружиною

пустошити наші краї, то з Києва й інших сусідніх міст люди заможні, багаті, а головне, книжні, духовні стали переїздити в дальші, затишніші сторони — на Волинь, до Галичини і до країв московських. Стара Київська держава на той час розділилася, і до слів київських князів уже ніхто не прислухався. Київський митрополит і вище духовенство осіли замість Києва у Москві, і ця митрополія стала зватися «Великою Россю». А ті землі, що належали до галицького митрополита, стали звати Малою Россю. Так в 1300-х роках стався початок поділу Великої й Малої Русі.

Між народом цей поділ не поширювався, і в київських і галицьких сторонах люди надалі звали себе русинами. Проте з часом все більше різниць виявлялось між українськими і північними, великоруськими та білоруськими сторонами, і люди прагнули відрізнити їх. За часів Богдана Хмельницького у 1654 році, коли об'єдналися українські й білоруські землі з московськими, стало необхідним назвати окремими йменнями ці краї. З того часу пішло означення «Великої, Малої і Білої Русі», і звідти йдуть назви великоросів, малоросів і білорусів для тих народів, що колись належали до однієї Руської, Київської держави.

Поступово дедалі частіше серед людей з'являлася назва «Україна». Ще за давніх часів Київську державу звали пограниччям, а словом «україна» прозивалися крайні землі. Наприклад, Україною звалася земля Переяславська, що тоді була пограниччям зі степом.

Коли Україна закінчила свої війни з польським панством і виграла свою боротьбу за Богдана Хмельницького, стала вона головою, центром, представницею цілої української землі від Карпат до Дону, і під Україною стали розуміти не тільки козацькі сторони, а весь український народ.

Так і в старих піснях, які збереглися до наших часів, «Україною» зветься та країна, де живуть українські люди. Ще більше таке значення ствердило нове українське письменство, що почало розвиватися після Котляревського, бо і для своєї мови прийняло воно назву «українська». Великий український

кобзар Тарас Григорович Шевченко — найвеличніший поет України — і чути не хотів назви «малорос», чи «малоросійський», що тим часом вживалася в писаннях, написаних руською (великоросійською) мовою.

Із часом відчувалася різниця між назвою малоросів і українців. Малоросами називали всяких людей українського роду, з України, тих, яким байдуже було і до України, і до українського життя. А українцями почали називати таких людей, які добро українського народу ставили за мету свого життя, і про нього хотіли дбати.

Із давніх часів почалася заборона використання українського імені. Але українці ще з більшою волею трималися свого походження, восхваляли його та з часом витиснули стару назву «русинів», що була ще в галичині, і «малоросів», що використовувалася на Сході Краї-

Тарас Шевченко

ни. І навіть сучасне свідоме українське громадянство у своїй більшості не хоче знати іншого імені, як тільки Україна й українці.

Як колись казали, разом український народ — це осібний народ, зі своєю осібною волею, мовою, релігією, історією, письменством і культурою. Головна маса українців — православні. Великороси також належать до Київської Русі, від якої і пішла російська освіта, культура та віра, і цьому історичному зв'язку ніхто ніколи не заперечував.

Українцями, ще з часів великого Тараса Шевченка називали людей, які хотіли волі для України, для її народу, традицій, освіти і добробуту, особливо ж для українського селянства, що тоді було в лютій неволі.

Українці це всі ті, хто народився і виріс з українською мовою на устах і хоче тепер йти спільно зі своїм народом, ті хто хоче працювати для добра України, боротися за свою свободу і кращу долю, але це може бути і всякий, хто щиро хоче бути з українцями, і почуває себе їхнім однодумцем.

Богдан Хмельницький, Іван Богун, Максим Кривонос. Пам'ятник «Героям Визвольної війни українського народу 1648—1954 років»

Кожний народ, і український також, складався з різних людей, які приєднувалися до нього, приймали його мову, віру і звичаї.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ОДЯГ ТА ВЗУТТЯ

В українській культурі багато чого вражаючого і дуже красивого. Особливу увагу хотілося б приділити національному одягу.

ЧОЛОВІЧИЙ КОСТЮМ

Традиційний чоловічий костюм українців має схожість з іншими східно-слов'янськими — російським або білоруським. Основу чоловічого одягу становлять сорочка, шита з конопляного або лляного полотна, і вовняні або суконні штани. Сорочка, що надягається на тіло, часто служить і верхнім одягом. Відмінною особливістю української чоловічої сорочки є розріз спереду (пазушка), прикрашений вишивкою. За конструкцією ворота сорочки розрізняються — зі стоячим, відкладним коміром або без коміра. Відомий українцям і широкий відкладний комір.

Сорочку застібають або зав'язують біля ворота за допомогою гудзиків або тасм. Українські чоловіки носять сорочку, заправляючи поділ її в штани; в цьому також проглядається відміна від способу носіння сорочки поверх штанів у росіян і білорусів, що пояснюється запозиченнями українців від східних кочових народів. У крої сорочки в усіх східно-

слов'янських народів були відомі вставки під пахами з три-чотирикутних шматків тканини. Однак донські козаки вважали відсутність ластка ознакою відмінності від «мужиків», тобто від селян, яким козаки завжди протиставляли себе. На плечах українські сорочки мали нашивки, що нагадують погони чи вишиті вставки — «уставки».

Штани (гачі, спідні, шаровари, холоші, убрання, портяніці) українці закріплювали на тилі за допомогою шnurка або ремня (очкур, гачнік), — його носили з пряжкою. Українські штани, особливо штани козаків, відрізнялися дуже великою шириною. Між штанинами (холоша, ногавіця) вшивалася матня. Вона виготовлялася з прямокутних шматків матерії з підшитим унизу паралелограмом, таким чином утворювалася подоба мішка. Штани шилися з полотна або сукна, українські гуцули прикрашали з вивороту вишивкою нижній край червоних суконних штанів; вишивали світло-жовтими й зеленими вовняними нитками, вишиті кінці штанин завжди відгинали наверх.

ЖІНОЧИЙ КОСТЮМ

Жіночий традиційний костюм українців має безліч варіантів. Особливості історико-культурних районів України в одязі проявилися в силуеті, крою, окремих частинах одягу, способах його носіння, кольорному декорі, прикрасах. Архаїчні елементи одягу найбільше зберігалися на Поліссі; класичним українським вважається

Західноукраїнський національний костюм

одяг Середнього Придніпров'я; у південних регіонах України спостерігався взаємовплив традиційного одягу різних народів; у костюмі населення Поділля помітна етнокультурна взаємодія українців з молдаванами, а в північно-західних — із поляками; своїми особливостями характеризувався й одяг українських горян.

Традиційний одяг українців має свою етнічність, що склалася на спільнослов'янській основі в 16—18 ст. Найбільш типовий комплекс традиційного українського костюма побутував у Середньому Подніпров'ї, частково захоплюючи райони Полісся, Слобожанщини та Поділля. Верхній одяг чоловіків і жінок був схожий по крою.

Основу українського жіночого костюма становить сорочка-кошуля. Вона довше чоловічої і складається з двох частин, нижня частина шиється з більш цупкої матерії. Рубахи українських горян — бойків та лемків — кроїлися з двох частин і надягалися окремо. Зустрічаються в українців і цільні сорочки — саме вони вважаються у жінок ошатними та святковими.

Відмінна риса української жіночої сорочки — прикрашений каймою або вишивкою низ сорочки, тому що його було видно з-під верхнього одягу. Так само прикрашалися й рукави сорочки, особливо в місцях з'єднання рукава з плечем, де полик (уставка) являв собою частіше вишитий шматок матерії чотирикутної форми. Широкі рукави сорочки закінчувалися манжетом (чохла) біля зап'ястя. З давніх-давен східнослов'янські дівчата до п'ятнадцяти років або навіть до самого весілля носили тільки підперезану сорочку; надягання поясного одягу (поневи) пов'язувалося із заміжжям і переходом у розряд жінок. Понева — загальнослов'янський елемент традиційного одягу, що прикриває тіло жінки ззаду і закріплюється на талії. З часом понева перетворилася на спідницю. На Поліссі були поширені вовняні спідниці — андараки, частіше смугастого орнаменту.

Яскравим доповненням до жіночого костюма були нагрудні прикраси з дорогоцінних каменів, скла, намиста або підвіски з монетами — «намисто», «дукачі».

Нагрудні прикраси

ПОЯС

Обов'язковою частиною будь-якого одягу в українців був пояс. У міфологічній свідомості східних слов'ян він грав роль оберегу, захисту людського тіла. Ошатні пояси були завдовжки до 3—4 метрів, ними обмотували талію кілька разів, а кінці, що закінчуються китицями, звисали до колін або нижче. Колись в українців були в моді шовкові перські пояси, наречену підперізували вишитим рушником; донські козаки підперізували кубелек (рід сарафана) поясом із кованого срібла.

Сучасна українська дівчина в національному одязі

Чоловічий і жіночий костюми

Наприкінці 19 ст. українці стали носити на голові широко розповсюджені серед інших етнічних груп картузи і кепки.

Жіночі головні убори різноманітні за конструкцією, але їх об'єднує одна відмінність від дівочих — вони повинні повністю вкривати голову, не залишаючи відкритим волосся.

ГОЛОВНІ УБОРИ

Чоловічі головні убори українців дуже різноманітні за формою, матеріалом і назвою. За формою — це конуси, циліндри й напівкруглі шапки. Виготовлялися головні убори з хутра (овчини), вовни, сукна.

У числі останніх — висока смушкова шапка (кучма), зимова шапка з видовженими навушниками (ушанці, малахай), капелюх із повсті й соломи (бриль).

Традиція закривати голову жінки збереглася і в 20 ст. З'явилися в суспільстві, і особливо в церкві, з непокритою головою вважалося великою ганьбою для слов'янської жінки. Одним із найпоширеніших головних уборів заміжніх жінок була й залишається чотирикутна хустка. Традиційно вона походить від головного покривала (намітка, перемітка, серпанок) — довгого рушника, який зав'язували ззаду, опускаючи кінці уздовж спини. Такий головний убір зберігся як національний у західних районах України.

Головний убір кибалка, хомевка, хомля у своїй простій формі має вигляд обруча або дуги, оберненої назад. На нього українки накручували своє волосся. Кибалка була каркасом верхнього головного убору.

Спрощений варіант головного убору українських жінок — м'яка легка шапочка (очіпок, чепчик), яка зав'язувалася шнурком, просунутим крізь підшивку. Шили очіпок зі шматка тонкої тканини різних кольорів, із поперечним підрізом на лобі.

Світовою популярністю користувалися українські вінки зі штучних і живих квітів зі стрічками як дівочий головний убір. Поряд із ними були відомі

й інші: металевий дріт із підвісками, стрічка, хустка, шматок срібної або золотої парчі, картонне коло і т. д. Усі вони — круглої або напівкруглої форми. Дівочі головні убори не закривали голову і косу — остання була основною зачіскою української дівчини.

ВЗУТТЯ

Взуття українців, як чоловіче, так і жіноче, виготовлялося зі шкіри, яку спочатку не шили, а закладали складками, морщили, прив'язу-

ючи до ніг довгою мотузкою. Звідси й назва — моршуні, морщенці, постолі, ходаки. Шкіряне взуття з високими халявами (чоботи) шилося без підборів. Іноді підбор заміняла невелика залізна підківка на п'яті.

Обрядова символіка костюма — ознака, яка відображає широкий спектр духовних традицій народу, його світогляду та обрядових норм.

Здебільшого обрядовими символами були окремі компоненти костюма: хустка або рушник під час сватання, хрестильні пелюшки (крижмо) при пологах, біла (або чорна) хустка під час похорону. Вони мали захистити людину від злих сил, принести добробут, здоров'я, любов. Особливою магічною силою, як вважалося, володіли речі, виготовлені спеціально до того чи іншого обряду власними руками. Так, дівчина неодмінно повинна була пошити сорочку своєму нареченому. Символічне значення мали й обов'язкові дарунки — чоботи, що зять дарував тещі; намитка — подарунок свекрусі від невістки. Обрядова функція одягу виявлялася і в специфічних способах її використання. Так, при виконанні більшості ритуальних дій носили одяг

навиворіт, тоді як у повсякденному житті це вважалося поганою прикметою. Учасники деяких обрядів нерідко переодягалися в костюми протилежної статі, а також незалежно від пори року носили хутряний одяг. Роль обрядового символу часто виконувала кольорова гама одягу. У весільному костюмі здавна домінував червоний колір. У похоральному одязі чорний колір став символом смутку на рубежі 19–20 ст., витіснивши білий, а подекуди синій.

Аналізуючи історію народного костюма і розглядаючи сучасний костюм, можна зробити висновок, що в будь-якому сучасному костюмі повинні проявлятися риси народного, національного, традиційного, що робить його органічніше, рідніше, ближче, дорожче.

Жіноче та чоловіче взуття

ТРАДИЦІЙНІ СТРАВИ

Українська кухня користується широкою популярністю серед слов'янських кухонь. Вона давно поширилася далеко за межами України, а деякі страви української кухні, наприклад борщі і вареники, увійшли в меню міжнародної кухні. Вони користуються великим попитом у ресторанах і кафе Москви, Санкт-Петербурга, Тбілісі, Праги, Софії, Будапешта та в багатьох інших містах і країнах світу. Українська національна кухня склалася досить пізно, в основному до початку 19 ст. Доти її важко було відмежувати від родинних їй польської та білоруської кухонь. Це пояснюється тривалістю і складністю процесу формування української нації і української держави, тому що різні частини її території входили до складу різних держав (Литви, Польщі, Угорщини, Румунії).

У національну українську кухню не ввійшли традиції давньоруської кухні, зв'язок з якою був втрачений після монголо-татарської навали. Це відрізняє українську кухню від російської і білоруської, де древні традиції, хоча і видозмінювалися, але все ж таки зберігалися протягом багатьох століть.

Сало не тільки їдять солоне, варене, копчене і смажене, на ньому не тільки готують, ним не тільки шпигують усяке м'ясо, де сало відсутнє, але і використовують його навіть у солодких стравах, сполучаючи з цукром чи патокою. Наприклад, такий масовий кондитерський виріб, як вергуни, смажать, а вірніше, обварюють або пряжать у салі.

Українській кухні властиве використання яєць, які служать не тільки і не стільки для готування самостійного блюда — різного роду

Український борщ

«яєшен», скільки для таких же незамінних, як і сало, добавок у борошняні, борошно-яєчні і яєчно-фруктові (солодкі) страви.

Дуже характерною є для української кухні велика кількість борошняних виробів.

Поряд із борошняними виробами важлива роль відводиться овочам. Їх вживають у вигляді гарнірів до жирної м'ясної їжі або подають як самостійні страви із салом. З овочів на першому місці стоїть, звичайно ж, буряк, який можна вважати національним овочем. Наприклад, із квашених буряків більшу частину року готують борщі.

Для української кухні характерне також вживання бобових — бобів, сочевиці й особливо квасолі (але тільки не в стручках).

Неможливо уявити собі сучасний український стіл без таких характерних для неї рослинних продуктів, як помідори і соняшникова олія.

Пам'ятник галушкам у Полтаві

Із прянощів і приправ використовуються переважно цибуля, часник, кріп, кмин, аніс, м'ята, любисток, дудник, чабер, червоний перець. Із привізних прянощів — лавровий лист, чорний перець і кориця (для солодких страв). Велику роль як приправа до м'ясних, холодних і овочевих страв відіграє оцет, яким, однак, нерідко зловживають.

Із фруктів і ягід, улюблених на Україні квашеними, свіжими, сушеними і копчено-в'яленими, національними можна вважати вишню, сливу, грушу, смородину, кавун і меншою мірою яблука і малину.

Поряд із фруктами сучасна українська кухня надзвичайно багато використовує цукор і патоку у вигляді складових частин узварів, варених і особливо повидла і кондитерських виробів.

Як і всяка кухня з багатим історичним минулим, українська кухня значною мірою регіональна.

Так, західноукраїнська кухня помітно відрізняється від східноукраїнської; вплив турецької кухні на буковинську, угорської на гуцульську і російської на кухню Слобідської України не підлягає сумніву. Найбільшою різноманітністю відрізняється кухня Центральної України, особливо областей центра Правобережжя. Популярний в Україні борщ має масу різновидів. Їх налічується до 30 видів (полтавський, чернігівський, київський, волинський, львівський та інші), практично в кожній області його готують за своїм особливим рецептом. Для його приготування використовується до 20 різних про-

дуктів, що і визначає його високі смакові якості й поживність. Борщ готується зі свіжих овочів: капусти, буряка, помідорів, може заправлятися товченим салом із часником і петрушкою. Поєднання цих продуктів додає борщу дивовижний аромат і смак.

Описання особливостей української кухні було б неповним без сала. В Україні сало зазвичай або солять, або коптять. Є один цікавий факт, пов'язаний із цим продуктом. В горах, на величезній висоті, — зникає апетит, і дуже часто альпіністи в цих випадках використовують як їжу наше українське сало, яке не викликає неприємних відчуттів у подібних випадках.

Українці іноді жартують: «Сало — це наша національна гордість».

Українська національна кулінарія багата стравами, приготування яких за традицією приурочувалося до різних свят та обрядів — весілля, народження дитини, провів на військову службу тощо. Так, млинці з пшеничної і гречаної муки і вареники були обов'язковою стравою на Масляну. До найбільш урочистих свят пекли пироги з м'ясом, печінкою й іншими начинками. Обрядовою стравою був і компот із сухофруктів — узвар. Тепер ці страви можна зустріти в меню кожного кафе або ресторану.

УКРАЇНСЬКА ХАТА

АРХІТЕКТУРА

Народна архітектура України багата типами споруд і оригінальна за їх формами. Вона стала спадкоємницею традицій, що сформувались на українських землях протягом попередніх тисячоліть.

Характер житлових та господарських будівель багато в чому визначається природними, кліматичними умовами місцевості і, відповідно, використовуваними будівельними матеріалами. У багатих лісом районах будівлі віддавна зводили з дерева, у степу — з глини, соломи і каменю, у зоні лісостепу — із глини, соломи, дерева. Але тип української хати є фактично єдиним на всіх територіях, заселених українцями (хоча в деталях існує ряд місцевих відмінностей). Повсюди панує тридільний тип хати із входом із поздовжньої південної сторони. Входять завжди в сіні. З одного боку сіней власне хата («світлиця»), яку іноді перегороджують на хату і так звану кімнату, з другого боку — комора, що часом перетворюється на другу хату. Відділені від сіней перегородкою кімнати звуться «ванькир», а прибудовані до сіней — «хитя» чи «хитка». Складніші типи хат постають із тридільним засобом перегороджування.

Фрагмент убранства сільської хати

Українська мазанка

Сільська хата всередині

ВНУТРІШНЄ УБРАНСТВО

Внутрішнє планування хати також є однаковим практично для всієї території України. По один бік входу із сіней стоїть піч, з другого боку дверей — «мисник», або «полиця» для посуду. Між піччю і причільною стіною — «піл» (дерев'яний поміст для спання) або ліжко. На покуті (кут між східним та південним вікнами) під образами — стіл із лавами уздовж стін (на західноукраїнських землях часом — розкладне дерев'яне ліжко-лава: «бамбетель») та ослоном. У кутку при печі біля дверей стоять «кочерги» або «коцюби», біля мисника — відро («зрізок») із водою. На покуті — на полицях чи на стінах — образи (домашні ікони), прикрашені квітами і зіллям, прибрані вишиваними рушниками, часом із лампадкою. При переділюванні на хату і кімнату над ліжком у головах в останній вішали образи. До традиційних меблів також належали багато оздоблені скрині з майном дівчат і жінок, жердки над полом для розвішування одягу. Коли в хаті були немовлята, над полом підвішували колиску для дитини.

Двері в хатах завжди були одностулкові на металевих завісах, дах — чотирихилий. Долівка — земляна, мазана глиною, або ж дерев'яна. Піч викладалася з каміння, глини або кахлів (у гуцулів). Перед отвором печі буває припічок із глини або ж цегли, за піччю — запічок. Дим виводиться через камін, хоча в регіоні Карпат збереглися також курні хати.

Плани садиб відрізняються залежно від місцевості. В Карпатах хата з господарськими будівлями об'єднувалась під одним дахом (у лемків і бой-

ків — витягнені в ряд, а в гуцулів — замкнені у своєрідну твердиню «ґражду» (високу огорожу з дахом). Огорожі бувають плетені («тин», «пліт», «ліса»), дерев'яні («паркани», «частоколи») або ж викладені з каменю чи у вигляді валу, обсаженого терням (на південних землях). Окремо від хати ставились «комори», «стодоли», «клуні», «стайні», «хліви». На подвір'ї часто бувають «погребичі» чи «льохи». Великий сільськогосподарський реманент зберігають у «шопках», «возовнях», «колешнях».

ГОСПОДАРСЬКІ БУДІВЛІ

Із традиційних господарських будівель в Україні особливий інтерес становлять водяні млини і вітряки. Перші з'явилися на території України в 12 ст. і поділяються на наливні і підливні. Наливні набули в Україні більшого поширення. Млини стали популярним об'єктом (як і мірошники, мука та ін.) народних прислів'їв, приказок, казок, легенд, пісень. А у 18—19 ст. на території України масового поширення набули й вітряки, з якими також пов'язано багато переказів, повір'їв та легенд хліборобів-українців.

Українські вітряки

МЕБЛІ ТА ВНУТРІШНЄ ОЗДОБЛЕННЯ

Найважливішим елементом у сучасних сільських хатах досі залишається лежанка. Піч також має сакральне значення для господаря. Тому її найчастіше розмальовували чудовими візерунками. Вважалося, що нечиста сила, задивившись на цей розпис, забуває про своє лихо і ніколи не завітає до житла людей. Родинне вогнище (піч) завжди було священним: це цілий безмежний всесвіт, де живуть батьки й діди, народжуються діти й онуки. В прадавні віки, коли не було церкви, сім'я молилася біля родинного вівтаря, яким була піч. У ній палало багаття, їй приносилися жертви; зерно з нового врожаю, ритуальні напої тощо.

За давніми віруваннями за піччю живе домовик — добрий дух сім'ї. Якщо до нього добре ставляться, він допомагає всій родині, приносить щастя, а якщо ображають, він шкодить.

Коли родина переселялася до нової оселі, обов'язково брали із старої печі жарину і вносили її в нову хату, щоб запалити родинне вогнище в цій

Господарський куток як маленький вернісаж народної творчості

Українська піч із лежанкою, 19 ст.

оселі. А також кликали свого домовика на нове помешкання. Сакральне значення мало також сміття, яке несли до нової хати «на щастя». Вважалося, якщо викидати сміття після заходу сонця, хату обсядуть злидні, заведеться нечиста сила. Тому його краще було спалювати, або виносити вдень. Коли в печі випікався хліб, на ній не можна лежати, щоб не турбувати її в цей час, який був священним.

Таким же священним значенням наділяв наш народ і хатній сволок. Це був символ міцності будови, міцності сім'ї, міцного здоров'я всіх мешканців цього житла. На сволоці часто робили орнаменти, написи, позначки, хрести, які були своєрідними оберегами: це і сонце, і місяць, голуби, дерева та інші, ще дохристиянські символи.

Найдавніші трипільські будівлі мали вікна-«очі». Через вікна своєї хати людина дивиться на світ. Давні вікна були просто отворами, завішаними тканиною або закриті створами. Шибки в давнину

заміняли волові міхури, напнуті на рами. В 16–17 ст. шибки робили з пластинок слюди, закріплюючи їх свинцем. Із появою скла вікна стали справжньою окрасою хати. Вікна зсередини завішувалися оздобленими занавісками або «фіранками», через які можна було бачити все, що діється на вулиці, але погано видно, що в хаті. Подекуди вікна прикрашалися вишитими рушниками, що служили оберегами. Віконні рами прикрашалися різьбленням, особливо в Карпатах та Закарпатті. Ці традиції збережені і нині.

Поріг — символ початку і закінчення хати, дому. За найдавнішими повір'ями саме під порогом перебувають душі померлих предків, які охороняють рід. Причиною таких вірувань, вірогідно, були первісні типи поховання під порогом. Порогові віддають шану, йдучи до вінця і вирушаючи в останню путь (стукання труною об поріг). В Україні також поширене повір'я, якщо підмітати до порога, то все добре вийде з хати. Тому старші люди підмітають від порога в хату, щоб «все добре залишилося в хаті». На Поліссі поширений звичай прибивати палицю з осики до порога, щоб відлякувати все зле. Правилами народного етикету завжди вважа-

лося, що вітаються через поріг тільки погано виховані або просто злі люди. Тому казали: «Не подавай руки через поріг, бо посваришся». Не можна й передавати через поріг якусь річ. Розмовляти із сусідою через поріг також неввічливо: слід або запросити до хати, або самому вийти до нього. Особливою шаную для гостя вважається зустріч його біля воріт, так само, як і провести за ворота.

Магічними властивостями наділив народ кінську підкову, яка приносить щастя в родину. Тому її прибивали на порозі або над дверима.

Покуть — священне місце в хаті. Тут перебувають хатні боги, тут садовлять найпочеснішого гостя, тут сидять наречені, тут стоїть ритуальний сніп жита «дідух», тут були божниці, прикрашені вишиваними рушниками.

Стіл також має магічну силу, символізує достаток родини. Його першим заносять до нової хати, на нього кладуть хліб-сіль, ритуальні страви. На стіл гріх сідати, класти шапку. Назва стіл походить від стародавнього звичаю стелити рушник, а пізніше — скатертину, щоб на нього класти їжу. Звичай

Картина С. Васильківського
«Козачий двір»

Українська хата 19 ст., лавка, ікони, веретено

застеляти стіл притаманний українцям із давніх-давен. Незастелений стіл — символ бідності або скупості господарів. Обід чи бенкет за одним столом об'єднував людей і встановлював добрі стосунки. Тому їжа за одним столом із ворогом вважається приниженням людської гідності.

У деяких регіонах Карпат (Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина) функції столу виконувала скриня. Стіл-скриня складається з двох частин: нижнє підстолиня використовувалося для зберігання різних речей, одягу, цінних паперів тощо, а верхнє накриття служило як стіл. Щоб дістати якусь річ, кришку столу відсувають. У деяких місцевостях у таких столах-скринях зберігали харч.

Скриня — традиційний для України вид меблів, у яких зберігали одяг, коштовні речі, прикраси, полотно тощо. Скриня належала жінці. Дівчині на виданні батьки купували скриню, яку вона разом із матір'ю поступово наповнювала різними речами, необхідними для майбутнього подружнього життя: вишиваними рушниками, хустками, сорочками, стрічками та ін. Скриня була частиною дівочого посагу: чим більша й красивіша скриня, тим багатша наречена. Дівчина, залишаючи батьківський дім, вивозила свою скриню до хати чоловіка, де користувалася нею все життя. Скриня передавалася у спадок тільки після смерті її власниці. Всередині скриня мала невеличкий у вигляді прибитої до стінки коробочки «прискринок» для зберігання дрібних цінних речей, прикрас, стрічок. Щоб полотно й одяг у скрині не псувалися від довгого зберігання, у прискринок клали вузлик тютюну (від молі). Скрині в Україні були двох типів: із двосхилим віком (кришкою) і з прямим (пізніше) напівокруг-

Убранство української хати

лим випуклим віком. Скрині були різьблені, ковані, мальовані, в бідних — із чистого неприкрашеного дерева. Дівчина не дозволяла чужим заглядати у свою скриню, то була її таємниця. З втратою віри в сакральне значення скрині цей звичай забувався, тому в деяких місцевостях, вихваляючи свою дочку, батьки стали показувати близьким, що надбали для своєї доньки. Хоча переважно в Україні заглядати до чужої скрині вважалося великим нахабством і невихованістю. Народною етикою це засуджувалося.

Для спання в Україні здавна використовувалися дерев'яні ліжка, лави, полиці.

Мисник — це дерев'яна полиця для зберігання посуду. Іноді він мав форму шафи, що підвішувалася на стінку. Були також кутові мисники, які розмішували в кутку кімнати. У побут українців дуже рано увійшли різні меблі: стільці, ослони, комоди, шафи, ліжка. Багато назв меблів та побутових пристроїв для ткання, теслярства тощо в українську мову прийшли із Західної Європи.

Стародавня назва хати сягає тисячолітніх глибин. Давні знавці висловлювали гіпотезу про поширення цього слова з півдня (Мала Азія) на північ

і захід, вони припускали, що слово «хата» було в скіфів. У хаті втілювався весь життєвий простір і світогляд українця. Як увесь світ поділявся на три частини: земну, підземну і небесну сфери, так і хата відображала ці сфери буття: стеля — небесний духовний світ (сволок із сакральними знаками, божниця в кутку); стіни, вікна, двері — символи земного сучасного реального життя й спілкування з іншими людьми; нижній ярус — підлога, низ стіни з підпеччям і лавами, поріг уявлялися як межа земного й підземного світів. Не даремно кажуть: «Моя хата,

Оздоблення хати як зовні, так і всередині мало не тільки естетичне значення, але і виконувало певні інформативні та магічні функції.

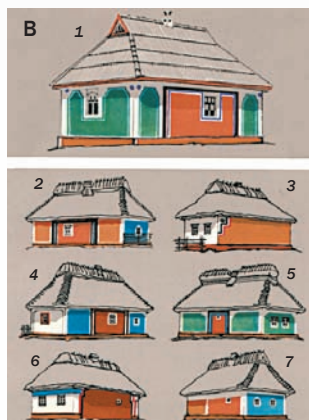
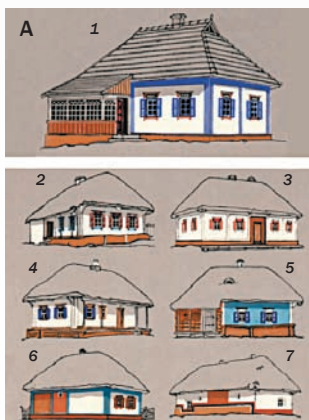

Хата пекаря, с. Кунцево, Полтавська обл., 19 ст.

небом крита, землею підбита, вітром загороджена». Наприклад, обведення побіленої хати кольоровою фарбою внизу має ті ж властивості, що й замкнене коло — оберігати від злих духів та різних напастей всю родину. Розмальовані квітами вікна повідомляють, що в хаті є дівка на виданні. Цікавий звичай зберігся на Лемківщині, де на вхідних дверях малюють своєрідне Дерево роду (квіт): гілочки з листками барвінку означали жінок та дівчат, що були в родині, гілочки із зірками — чоловіків та парубків. Коли народжувалася дитина, домальовували нову гілочку, а коли хтось помирав — хрестик.

Типи хат в Україні, кінець 19 ст.

- A**
2, 4 — Харківщина
1, 3, 5, 6, 7 — Полтавщина
- B**
1, 2, 4, 5, 7 — Вінниччина
3, 6 — Черкащина
- C**
1, 2, 3, 4, 6 — Хмельниччина
5 — Вінниччина
7 — Чернівецька обл.

ОСОБЛИВОСТІ ХАТ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Архітектура українського житла надзвичайно розмаїта і має свої локальні регіональні особливості: конструктивні, декоративно-художні, відмінності в плануванні та інтер'єрі тощо. Регіональні типи житла в цілому відповідають етнографічному районуванню України. Проте нині відбувається багато змін в архітектурі народного житла внаслідок впровадження професійних методів будівництва, нових будівельних матеріалів, способів оздоблення тощо. Комфортність карпатського житла зумовила поширення традицій карпатських будівників в інших регіонах України (на Півдні, Лівобережжі). Центральноукраїнський тип житла поширився далі на північ (Полісся) та на південь. Але незважаючи на ці докорінні зміни в традиційній архітектурі, українське житлобудування зберігає і розвиває кращі зразки народного житла і має надзвичайно самобутні риси, що добре відрізняють його від традицій сусідів — росіян і білорусів.

УБРАНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ ХАТИ НА СВЯТА

Крім того, інтер'єр української хати постійно змінювався відповідно до днів тижня та великих календарних свят. Якщо в будні долівка була незастиленою, то в неділю кожна господиня застиляла свіжо підмазану підлогу тканими рядинами (верітками, доріжками). Стіл, який у будень не застилявся або застилявся цупкою буденною скатертиною без візерунків, у неділю застиляли святково вишитою чи з тканим візерунком скатеркою, на стіл клали хліб, сіль, ставили квіти. Святково вбирали також ліжка: накривали найкрасивішими покривалами, подушки виставляли одна на одну у свіжо

випраних вишитих наволочках. Широко використовували штучні квіти для оздоблення покуті, сволака, а також прикрашали стіни витинанками чи іншими паперовими прикрасами, які час від часу заміняли на новіші. Перед неділею обов'язково підбілювали, підмазували й поновлювали розпис на печі та стінах.

В інтер'єрі також відображалися значні події родинного життя. Так, коли в хаті була породілля з немовлям, ліжко завішувалося ширмою (на Півдні) або тканиною, перекинутою через жердину (Поділля, Покуття та ін.). Таку завісу не знімали протягом шести тижнів, коли мати й дитина були найбільш вразливі. Отже, це був своєрідний охоронний засіб, що рятував від «поганих очей».

Коли в хаті був покійник, вікна та дзеркала завішували чорною хусткою, знімали святкові прикраси, стіл застеляли скатертиною або тканиною.

Кожне річне свято вимагало своїх особливих атрибутів, прикрас, елементів інтер'єру. Так на Різдво на покуть виставляли «дідуха» з жита, пшениці або вівса. На стіл під скатертину клали соломку, часник, а під стіл леміш від плуга. На стелю підвішували різні прикраси у вигляді птахів, їжаків чи «павучків», виготовлених із паперу, глини, яєць, колосків тощо. На столі обов'язково лежав обрядовий хліб — калач. Отже, за своїм значенням символіка Різдвяного інтер'єру сягає найдавніших глибинних звичаїв нашого хліборобського народу, які, вірогідно, успадковані ще від трипільської доби.

Перед Великоднем хата обновлялася, милася, підмазувалася, білилася. Особливою прикметою Великодніх свят були насамперед писанки та крашанки, складені на застеленому святковому столі.

На столі також стояв кошик з освяченими великодніми короваями. Стіни прикрашалися новими рушниками, штучними квітами тощо.

На Трійцю та на Купала, хата прикрашалася живими зелами, овочами, квітами, своєрідними рослинними оберегами у вигляді віночків, букетиків, які освячувалися і протягом року використовувалися для лікування, обкурювання, магічних дій.

Перед святом Свічки (1 вересня), коли «піч іменниця», її також обов'язково білять, наносять новий розпис, прикрашають квітами, бо в цей день справляють «весілля комина».

Зміни в інтер'єрі житла також зумовлювалися і сезонними роботами, наприклад, восени вносили ткацький верстат, який влітку виносили на горище, або в комору, бо жінка займалася городом, полем та іншими справами. Кожної пори року хатнє господарство мало свій вигляд та свою символіку.

Хата, характерна для північних районів України

Садина заможного селянина 60–70-х рр. 19 ст.

Садина чинбаря (той, що вчиняв шкури)

НАРОДНІ ПРОМИСЛИ

Українці ще з давніх часів вважалися дуже працьовитим народом, кожна справа була гідна справжнього господаря. Деякі зі стародавніх народних промислів збереглися й до наших часів та дуже добре використовуються і застосовуються сучасним світом, а не тільки українцями.

БДЖІЛЬНИЦТВО

Бджільництво належить до найдавніших занять українців.

Мед та віск завжди широко використовувалися як продукти харчування, а також служили оброком при зборі данини, були важливим предметом експорту до Західної Європи.

Упродовж багатьох віків існування бджільництво пройшло кілька етапів розвитку, з яких можна виділити три основні: дике (початкове, або земляне); бортне; вуликове.

Початкове бджільництво було неорганізованим заняттям; в ущелинах скель, у лісових хащах наші далекі предки знаходили гнізда бджіл і найпростішими засобами добували так званий «дикий мед», цілком знищуючи бджолині сім'ї.

Наступним був період, коли бджільництво розвивалося як лісовий промисел. Дикі бджоли роїлися природним способом у лісах, на висоті 4–6 м у дуплах дерев, які називалися бортями. Звідси походить й назва промислу — бортництво. Це заняття також залишалося хаточним, досить примітивним, а спосіб медозбору — важким і навіть хижацьким: знайшовши

гніздо і прорубавши до нього потрібний отвір, мед повністю вибирали, а бджіл винищували. Цей спосіб, порівняно з першим, вимагав більшого досвіду, складніших засобів праці. Найбільша недосконалість обох способів медозбору полягала у винищуванні бджіл, що негативно впливало на загальний стан бджільництва.

У 14 ст. розпочався період так званого одомашнення бджільництва. Бджіл утримували у штучно виготовлених дуплянках, чи колодах. Їх майстрували із соснових кругляків, видовбуючи чи випалюючи спеціальну порожнину для бджіл і отвір для

догляду за ними. Таку колоду — прообраз майбутнього вулика — прилаштовували, як і колись, високо на деревах. Так започатковувався наступний етап розвитку — вуликове бджільництво. Удосконалювався спосіб збирання меду. Бджолині гнізда уже не руйнували, а зберігали, залишаючи на перезимівлю певну кількість меду.

Український учений Петро Прокопович сконструював рамковий вулик і вперше у світі отримав чистий стільниковий мед без попереднього винищення бджіл.

Найсуттєвішою віхою в історії бджільництва був винахід 1814 року рамкового (втулкового) вулика, особливість якого полягала в тому, що під час медозбору вощина не руйнувалася, а крім того, забезпечувався добрий догляд за комахами.

РИБАЛЬСТВО

Рибальство — це переважно додаткове заняття, яке було доступне у будь-яку пору року людям різного віку, не вимагало складних знарядь праці та ін. Вільною ловлею риби користувалися, насамперед, привілейовані класи та дрібні підприємці, а також чиновники, які це право купували. Селяни рибу для власних потреб ловили потай, у вільний від сільськогосподарських робіт час. Малі хлопці й підлітки мали дещо більшу свободу щодо вилову риби. На берегах великих рік чи озер були відомі окремі села, де рибалили майже всі чоловіки з діда-прадіда, починаючи з п'яти-семирічного віку. Жінки брали участь у допоміжних роботах — ремонтували сіті, допомагали переробляти й продавати рибу, а інколи в мілководних ріках самі виловлювали рибу руками.

Для селян риболовля була певною підмогою в їх господарстві. Там, де було більше водних угідь, риба входила в їх щоденний раціон, в інших районах її споживали передовсім у дні посту, на певні релігійні свята. Отже, рибною ловлею селяни прагнули поповнити чи покращити своє харчування. Риба була також предметом продажу й обміну на інші продукти й побутові речі (льон, хліб, сіль).

Найбільшими районами рибальства в Україні були: пониззя Дніпра, Південного Бугу, Дністра, Пруту, Прип'яті, Десни, узбережжя Чорного й Азовського морів. Тут рибальство вважалося основним заняттям певної частини мешканців, яке переросло у промисел.

СКОТАРСТВО

Тваринництво належить до важливих господарських занять, які існували в Україні з давніх-давен.

У лісостеповому Поділлі, Середньому Подніпров'ї, у лісових Поліссі, Волині чи Карпатах розводили тварин однакових видів. Із-поміж великої рогатої худоби це були бики і корови, а з дрібної — свині, кози, вівці.

Безумовно, що віддавна склалося особливо шанобливе ставлення до вола як основної тяглової сили. З волом — і в поле тягти плуг, і в ліс по дрова; на волах відправляли покійника в останню путь. Воли на подвір'ї — на добро і достаток.

В українській сім'ї завжди дбайливо піклувались про корову — свою годувальницю. Різними магичними засобами намагалися вберегти її від «лихого ока» та ворожок, які могли «забрати» від неї молоко. Тому виробилося чимало традиційних способів, які начебто відвертали від корови злі сили.

Кінь у господарстві служив як транспортна тяглова сила (його запрягали у віз чи сани), а здебільшого його використовували під сідло для верхової їзди. Можна вважати, що коней у давніх господарствах було небагато. У добу Київської Русі кількість їх збільшилась, відтоді роль вола і коня у господарстві русичів зрівнялась, про що, зокрема, свідчить однакова плата за крадіжку цих тварин. Щоправда, побутовало багато легенд, переказів із негативним сюжетом, що походять переважно з християнського періоду. Усі вони стосуються того факту, що кінь з'їв сіно з-під новонародженого Ісуса Христа, за що був приречений Господом на вічне голодування.

Узагалі до свійської худоби з найдавніших часів ставилися з великою пошаною.

МИСЛИВСТВО

Мисливство в Україні мало давні й міцні традиції. Питома вага цього заняття в господарській системі, розміри й способи мисливства склалися історично і залежали від багатьох факторів. Насамперед цьому сприяли природно-кліматичні та географічні умови: у лісах водилось чимало дичини — вовки, ведмеді, вепри, олені, борсуки, лисиці, зайці, куниці тощо, а також нині втрачені тури, дикі коні, зубри, лосі, різноманітне птаство — качки, гуси, куріпки, дрофи, у ріках — видри та бобри.

Полювання переслідувало дві мети: вберегти господарство від шкідників, а також поповнити запаси харчування й сировини для домашнього виробництва в умовах натурального господарства.

Полювання було колективним й індивідуальним. Перше організовували за бажанням землевласників, власників, сусідніх поміщицьких маєтків чи міських урядовців. До великих ловів готувалися завчасно: лісники попередньо вистежували місця перебування звірів, добирали людей для пологання та вигону дичини. Таке полювання, яке тривало інколи кілька днів і було одночасно розвагою для його учасників, відзначалося багатолюдністю, гамором і досить часто створювало для селян багато незручностей, завдавало іноді великої шкоди.

Індивідуальне полювання селян відбувалося потай, було обмежене в часі — бо ж вимагало більшої спостережливості, кмітливості, врешті, великого досвіду. Характер полювання залежав насамперед від виду дичини. Як уже зазначалося, на деяких звірів (оленів, серн, ведмедів та рисів) селяни взагалі не мали права полювати. І якщо на ведмедя та рись зрідка все ж полювали за замовленням, то оленів і серн — майже ніколи, оскільки до них в народі ставились своєрідно. «Олень — князь бору», «Гіршого гріха нема, як ловити на сільце серну», — такі думки не раз висловлювали селяни.

БОНДАРСТВО

Бондарство — один із видів українських народних деревообробних промислів, пов'язаний із виготовленням ємностей — бочок, діжок, барил, цебер тощо.

Порівняно з теслярством та іншими деревообробними промислами бондарство в Україні поширилося пізніше, проте швидко набуло значного розвитку, особливо на Поліссі. Українські бондарі добре розумілися на різних сортах дерева і добирали їх конкретно для кожного виробу. Зокрема, ті, що призначалися для рідин, виготовлялися з твердого дерева, зазвичай дуба. Асортимент бондарських виробів був широким і різноманітним. Це

ремесло вимагало неабияких навичок і майстерності. Наприклад, прорізання пазів у клепах при вставлянні днищ було досить складною технічною операцією. Це ж стосується і скріплювання клепок дерев'яними або залізними обручами. Крім звичайного столярного інструмента, бондарі користувалися уторником (кривим стругом), розмірячем, шерхебелем. Володіли вони й початками геометрії: зокрема, радіус дна діжки обчислювали шляхом поділу величини її окружності на шість.

Майстер-бондар виготовляв із дуба барила для вина та діжки для соління огірків та закваски капусти, а також відра та до двох тисяч літрів чани, які можуть слугувати за невеликі басейни.

Народні умільці шляхом видовбування або випалювання виготовляли:

- ◆ кадовби (кадоби, кадуби), тобто великі діжки для зберігання зерна, м'яса;
- ◆ ступи — пристрої для лущення, подрібнення зерна, тютюну та ін.;

◆ жлукта — посудини, в яких злили білизну, полотно (парили, заливали кип'ятком і деревним попелом).

Побутували чи не в кожній хаті виготовлені з дуба, сосни, верби, берези, липи, груші ложки, ополоники (великі ложки для наливання страв), ковганки (ступки для товчення сала).

У кожній господі були також дерев'яні відра й цебра — великі посудини, що мали вигляд зрізаної діжки, які використовувалися для годівлі худо-

Майстерня бондаря

би, збирання помийів та ін.; цеберки — конічні дерев'яні посудини з дужкою для зберігання води; ночви для прання; корита — довгасті посудини для годівлі, напування тварин, птиці.

Народні умільці були добре знайомі з якостями різних порід дерева, володіли секретами бондарства, тому їхні вироби відзначалися міцністю, довговічністю, химерністю різьблення, вишуканістю прикрас та орнаментування.

Поширення металевого посуду та начиння призвело до занепаду бондарства, хоч потреба в дерев'яних ємностях, що надають специфічного смаку солінням, медам, квасам, сокам та іншим напоям, залишається незадоволеною.

Діжа для меду

В асортименті виробів українських бондарів були:

- ♦ діжі для тіста;
- ♦ діжі — 50—60-відерні бочки із двома денцями для кінного транспортування води;
- ♦ діжі — 20—30-відерні бочки для пива, квасу, соління овочів, грибів, риби;
- ♦ бодні — низькі діжі з кришкою, призначені для зберігання сала, квашення овочів;
- ♦ барила — невеликі дерев'яні посудини для рідини, з двома днищами та опуклими стінками, стягнутими обручами;
- ♦ баклаги (бокляги) — плоскі посудини для води чи іншої рідини.

ЧУМАКУВАННЯ

Одним із найдавніших і найвагоміших допоміжних занять українців було чумацтво. Початки цього заняття сягають доби Київської Русі. Так, у «Літописі Руському» згадуються прасоли, що займалися транспортуванням солі з Прикарпаття. В 14—15 ст. чумацтво перетворилося на промисел, тобто стало важливим джерелом заробітку значної частини населення. З того ж часу в письмових пам'ятках фігурує основний засіб транспорту українських чумаків — «мажа».

Чумацтвом займалися переважно селяни і козаки, подекуди — міщани, духовенство, поміщики.

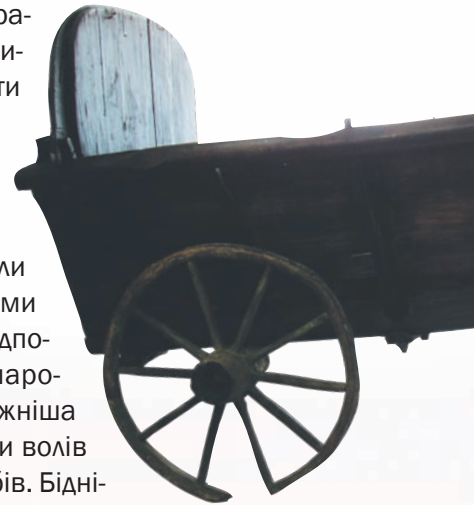
«Маж» — це великий віз із дерева, в який впрягалася пара волів.

У добу середньовіччя основною продукцією їхньої торгівлі були сіль і риба. Їх транспортували в найвіддаленіші куточки України, а також у Росію, Литву, Польщу та інші країни Європи: сіль — із Прикарпаття і Криму, рибу — з Криму, пониззя Дніпра і Дону. З розвитком промисловості й товарно-грошових відносин асортимент товару значно розширився, а маршрути чумаків набули переважно південного напрямку. Чумаки доставляли до чорноморсько-азовських портів великі партії зерна, будівельних матеріалів та інших вантажів, а на зворотному шляху вивозили — сіль і рибу.

Чумацький промисел був суто чоловічою сферою діяльності, що зумовлювалася трудомісткістю та небезпечністю праці. Щоб ним займатися, потрібно було мати насамперед воза («мажу», «паровицю») і бодай пару дорідних волів. Більшість чумаків володіли однією-двома парами тяглових тварин і відповідною кількістю «паровиць»; менша, заможніша частина — десятками волів і транспортних засобів. Бідніших селян часто наймали за погоничів тварин; це давало їм шанс у перспективі стати самостійним прасолом.

У далеку і небезпечну дорогу чумаки готувалися заздалегідь — ще взимку. Вони лагодили свої вози, виготовляли запасні частини (осі, дишла), замовляли в стельмахів нові колеса, відгодовували волів, запасалися дьогтем і харчами.

Як тільки з-під землі з першими весняними променями починала пробиватися трава, десятки чумаків на добровільній основі гуртувалися у так звані «валки». Об'єднаними зусиллями легше було долати степові простори, захищатися від татар, грабіжників чи навіть зграї вовків, допомагати один одному під час мандрівки. Валку, яка в дорозі розтягалася на сотні, а то й більше, метрів, очолював найдосвідченіший чумак — «ватажок». Він визначав маршрут подорожі, домовлявся за платню на

водних переправах і митницях, визначав місця відпочинку і ночівлі, стежив за дотриманням учасниками походу дисципліни і порядку, був суддею при виникненні між чумаками суперечок тощо.

Довготривала мандрівка загострювала тугу кожного чумака за рідним краєм, домівкою, сім'єю, що знайшло яскраве відображення у багатій усно-поетичній творчості — чумацьких піснях, народних оповіданнях і переказах, прислів'ях і приказках. Велика залежність успіху чумака від здоров'я волів, як тяглової сили, прищеплювала особливу любов до цих тварин.

Чумацька мажа (віз)

Втрата під час подорожі навіть одного вола вважалась великим лихом:

*Ой я, чумак нещасливий,
Іду з корчми ледве живий,*

*Воли мої поздихали,
Воли ярмо поламали.
Ой я таки піддержуся,
Хоть під хуру, да наймуся.
Чужі воли буду гнати,
Та все-таки чумакувати!*

Чумацтво належало до найпрестижніших видів заняття і промислу. Повагу до нього зумовлювали, з одного боку, відносна надійність заробітку, з іншого — працелюбність, сумлінність, доброта, лагідність, щирість та інші позитивні риси характеру прасола. Тому в середньовіччі майже всі юнаки мріяли стати якщо не лицарем-козаком, то бодай чумаком. Та далеко не кожному щастило досягти своєї завітної мети — не лише через об'єктивні соціально-економічні перепони, а, скоріше, через неспроможність подолати складні дорожні й психологічні випробування.

Розвиток у другій половині 19 ст., особливо в 60—90-х роках, економічно рентабельнішого транспорту — залізничного — спричинив швидкий занепад і зникнення чумацького промислу. Напередодні Першої світової війни ним займалися лише поодинокі селяни центральних районів і Півдня України. І все ж, незважаючи на це, чумацтво було однією з найколеритніших ділянок у виробничо-господарській діяльності українців, позначилося на розвитку певних галузей традиційної культури — народній медицині й ветеринарії, звичаях та обрядах, уснопоетичній творчості, мистецтві тощо.

КОЗАЦТВО

У 1240 році було зруйновано Київ і головною ареною подій української історії стає Галичина та Волинь. Проте на кінець 16 ст. центр подій переміщується на схід у Придніпров'я, яке протягом довгого часу залишалося малозаселеним. Розгортається давня боротьба між осілим людом і кочовиками, посилювана протистоянням християнства та ісламу. Гніт, що поширився у заселених західних районах, породжував численних утікачів, які надавали перевагу небезпекам пограничного життя перед кріпацтвом. Унаслідок цього з'являється новий стан — козацтво, що селилося на порубіжних землях. Козацтво завжди було солідарне із селянами, бо теж обстоювало волю і вільну працю для кожної людини, права володіти землею. Коли було доведено польське право, пани один перед одним почали займати землю, повертаючи народ у кріпацтво. Люди ж шукали вихід у козащині.

Тюркське за походженням слово «козак» означало вільних, незалежних від пана людей, які не мали чітко визначеного місця у суспільстві. А польські письменники прирівнювали слово «козак» до слова «коза». З останнього, на їхню думку, і вийшла назва козаків, бо вони на своїх конях були такі спритні, як ті кози.

Вперше слов'янські козаки з'явилися у 1480-х роках, але тільки з поширенням у середині 16 ст. їхня кількість значно зросла.

Спочатку основну масу козаків становили селяни-втікачі. Були серед них також міщани, позбавлені сану, священики, збідніла знать.

Хоч до козацьких лав уливалися поляки, білоруси, росіяни і навіть татари, все ж величезну більшість населення Придніпров'я складали українці. Російський різновид козацтва розвинувся далі на схід на річці Дон.

Українські козаки вдосконалювали свою військову майстерність та організацію, здобуваючи кожного разу переконливі перемоги над татарами, українське суспільство стало дивитися на козаків не лише як на борців проти мусульманської загрози, а й як на оборонців від національно-релігійного та суспільно-економічного гноблення польської шляхти. Козаки брали активну участь у розв'язанні ключових питань українського життя. У пошуках волі українські козаки просувалися все нижче Дніпром і його південними притоками за прикордонні застави Канева та Черкас. На цих щедрих, але й небезпечних землях вони огорожували уходи, тобто мисливські та рибальські виправи, а також займалися випасанням худоби та коней. Сільське господарство зовсім не мало такого характеру, що нині. Хліборобство стояло на другому ступені, бо зерно не вважалося за річ торговельну. Хліб сіяли для власної потреби.

Козаки не були забезпечені від нападів татар. Під час тривалих сезонних вправ у них з'являється перша організованість. Вони бачили, що набагато краще працювати, коли бути організованими. Вирушаючи в походи, козаки вибирали своїми ватажками або отаманами найбільш винахідливих, сміливих, досвідчених, а щоб краще було оборонятися від татар, групувалися в об'єд-

нані загони. Вони називалися ватаги. Згодом у степу засновувалися укріплені табори і для багатьох козакування перетворилося на постійне заняття. У 1578 році почало зароджуватися реєстрове козацтво, король встановив плату шести сотням козаків і дозволив їм розташовувати в місті Трохтемирові свій арсенал і шпиталь. За це козаки погоджувалися визнати за старшин призначених шляхтичів. Завдання цих негайно внесених до реєстру козаків полягало в охороні кордонів.

Реєстрове козацтво і шляхта жили без усякого діла і складали тільки почесну варту свого магната. В основному це були вихідці з місцевих жителів. Вони мали значну власність. Один реєстровий козак мав маєток, ставок для риби, ліс і пасовисько, вулики, золото. Відносно заможне реєстрове козацтво різко відрізнялося від нереєстрових козаків, які рідко коли мали більше, ніж прості селяни. Реєстрові козаки мали великий вплив на рішення ради в Січі. Тому стосунки між 3 тисячами реєстрових і близько 40–50 тисячами нереєстрових козаків часто досягали крайнього напруження. Проте ці відмінності не перешкождали синам заможніших козаків йти на Січ у пошуках долі або вступати до реєстрових козаків, що спромоглися нажити собі багатства.

Рятуючись від репресій польського уряду та феодалного гніту, чимало українських козаків, які не попали до реєстру, та утікачів із села рушали в пониззя Дніпра, створюючи укріплення. Вони називалися засіки. А сукупність цих засік дістала назву «Січ».

Першими магнатами, які організовували козаків,

були православні українці. До найславніших із них належав Дмитро Вишневецький (Байда). Канівський староста Вишневецький зібрав розрізнені козацькі ватаги і збудував на віддаленому, стратегічно розташованому за дніпровськими порогами острові Мала Хортиця форт, що мав стати заслоном від татар.

Дмитро Вишневецький заснував Запорозьку Січ, яка вважається колискою українського козацтва.

Саме слово «Січ» означало столицю всього запорозького козацтва, центр діяльності і управління всіма військовими справами. За зовнішнім виглядом і за внутрішніми якостями козаки були характерними типами свого народу й свого часу. З довгими вусами і розкішним «оселедцем», вічно з люлькою в зубах. Світлий бік характеру становили їхні добродушність, щедрість, схильність до щирої дружби. Щодо сторонніх людей, козаки були гостинними і привітними. Вони вміли майстерно розповідати та жартувати. Але любили вихвалитися своїми воєнними подвигами, похизуватися своїм

одягом та зброєю. Проявлялась також легковажність та непостійність.

КОБЗАРСТВО

Кобзар — це український народний співець. Кобзарі були творцями, хранителями і передавачами народної творчості у формі історичних пісень, дум, релігійних піснеспівів, а також казок та переказів, супроводжуваних грою на кобзі, лірі або бандурі, звідки інша їхня назва — лірники або бандуристи.

У своїй творчості кобзарі утверджували дух українського народу, основи християнської моралі в суспільстві і побуті.

Кобзарство — це виявлення не тільки національної української, а й світової культури, початок якої загублений в історичних глибинах стародавньої Русі. Протягом століть кобзарство зазнавало змін, і внутрішніх, і зовнішніх. Із плином часу воно вдосконалювалося, осучаснювалося, породжувало нові жанри. Саме кобзарі, впродовж століть зберігали духовний генофонд народу, будили в ньому національну свідомість, передавали тисячолітню

Кобзар Остап Вересай

Козак Мамай, 19 ст.

мудрість, розкривали правду життя, закликали до активності, згуртованості, боротьби зі злом. Їх просвітницька діяльність постійно переслідувалася, їх сотнями знищували, приречували на смерть. Разом зі знищенням кобзарів, нищився і неоціненний духовний спадок України — думи, історичні пісні, звичаї, мова, знання древності та історії. Сучасним українцям можливо й не довелося б ознайомитися з творчими здобутками Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Миколи Лисенка, якщо б не Кобзарська тематика.

Відношення до кобзарів у народі було особливим. В українському фольклорі назавжди залишився образ козака Мамає — вмілого воїна, бандуриста, втілення непоборності українського народу. Ще один тип кобзаря — сліпий дідусь, який зберігає пам'ять багатьох поколінь і втілює в собі мудрість українського народу. Світогляд народних співців значною мірою обумовлював їх репертуар, ідейну спрямованість виконуваних ними творів, в основному це були думи, які оспівували хоробрість запорізьких козаків. Значну роль у розвитку дум як жанру відіграли співочі братства, які об'єднували кобзарів і лірників.

З необрядових пісень постав героїчний епос, відомий у Київській Русі з літописів та окремих згадок у різних хроніках. Текстів героїчних пісень цього періоду залишилось мало, вони були витіснені з народної пам'яті новими героїчними подіями боротьби з татаро-монгольською навалою. Дивом

збережена пам'ятка поезії 12 ст. «Слово о полку Ігоревім», наштовхнула багатьох дослідників на думку про подібність цієї героїчної пісні до українських народних дум. Саме невідомий автор «Слова» визначає його жанр по-різному: слово, піснь, повість, трудніє повісті, старіє словеси. Уже серед перших видавців пам'ятки точилися суперечки щодо її жанру — уривок із поеми, історична повість, поезія чи проза тощо. Спроби визначити віршовий розмір не увінчалися успіхом — намагання читати його хорєями, амфібрахіями чи ямбами призводили до викривлень тексту.

Схожість «Слова» з українськими народними думами відзначали Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Омелян Огоновський, Михайло Максимович, Пантелеймон Куліш, Олександр Потебня, Філарет Колесса, Святослав Гординський та ін. Навіть російський критик Віссаріон Белінський, відомий своїми антиукраїнськими поглядами, не міг заперечити подібність «Слова» до українських дум, більшість же російських дослідників шукали зв'язків твору з російськими билинами.

Заслуговує на увагу твердження Пантелеймона Куліша про те, що думи склалися відразу після події: «Якщо при житті козаків про їхні подвиги вже склалися думи, то чому б князям не отримувати подібної похвали від сучасних їм Боянів?»

Звичайно, думи почали записуватися значно пізніше, ніж вони виникали. Скільки їх загинуло зі своїми виконавцями, кобзарями, лірниками — співцями славних козацьких подвигів. І ось до нас дійшла збережена якимось дивом дума князівської доби: «Тільки незбагнена випадковість викинула нам із безодні забуття одну думу о полку Ігоревім».

Михайло Максимович відзначав, що будь-яка дума складена з віршів різної довжини, а число стоп у сусідніх віршах часто різне.

Про життя княжих та дружинних поетів-співців ми знаємо дуже мало. Наприклад, у Галицько-

Волинському літописі є згадка про киянина Тимофія (1205), а також про Митуса або Митусу (1241). У «Слові» згадані Боян і Ходина.

Піснетворці виконували свої пісні під акомпанемент бандури, гуслів, ліри, кобзи. Під час військових походів вони заохочували дружинників до бою, а після боїв співали князям і дружині, пізніше — козакам.

Дуже заманливою нині виглядає ідея відтворення мелодійного звучання «Слова» як української думи. Відомо, що композитор Олександр Бородін в опері «Князь Ігор» передав своє довільне композиторське відчуття цієї теми.

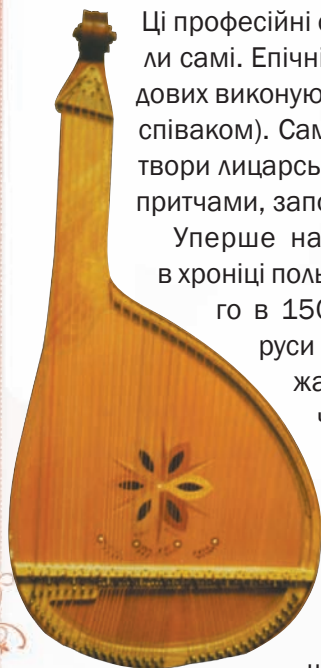
Створення музики для справжнього тексту поеми, тобто відновлення мелодії, яка могла звучати в 12 ст., практично майже неможливе. На думку Святослава Гординського така реставрація можлива лише на ґрунті широкого поєднання і зіставлення музичної структури українських дум, голосінь, замовлянь та дружинної поезії.

Зв'язки українських кобзарських пісень із давньоруським епосом найкраще простежуються в репертуарі кобзарів та лірників Поділля й Прикарпаття. Вже в 16 ст. кобзарське мистецтво було поширене по всій Україні.

Мелодійні та звучні українські кобзи

Ці професійні співаки часто й пісні творили самі. Епічні твори на відміну від обрядових виконуються як сольні (тобто одним співаком). Самі виконавці називали свої твори лицарськими піснями, козацькими притчами, запорізькими псалмами.

Уперше назва «дума» зустрічається в хроніці польського історика Сарніцького в 1508 році «...сумні пісні, які руси звуть думами. Співають їх жалібним голосом і похитуючись з боку на бік». У наукову фольклористику цей термін ввів Михайло Максимович в 1827 році захопившись героїчними піснями українців, російський поет К. Рилєєв вперше вжив слово «дума» в російській літературі.

Кобзарі відносили «думи» до найбільш високого мистецтва, за ними йшли історичні пісні, козацькі та чумацькі. Найдавніші історичні пісні — це пісні 13–14 ст. про боротьбу з татаро-монголами. Історичні пісні відрізняються від козацьких тим, що в них, як правило, згадуються конкретні прізвища історичних осіб та відомі історичні події. У козацьких піснях відображено життя козаків, але не називаються конкретні імена та історичні події.

Можливо кобзарські героїчні пісні виникли значно раніше, ніж прийнято вважати. В Україні культ предків і культ героїв має дуже глибоке коріння, мабуть, ще глибше, ніж у греків, котрі мали поховальні пісні-треноси в 7–6 ст. до н. е. Більшість кобзарських дум — це героїко-трагічні співи, що відображають бурхливі події визвольних змагань українців протягом століть. Як вважають дослідники музичного

фольклору, героїчні пісні виникли в героїчну епоху у всіх індоєвропейських народів, у тому числі й українців, саме з поховальних пісень трагедійного змісту, які, на відміну від побутових плачів, виконувалися чоловіками (Філарет Колесса, Анатолій Іваницький).

Під терміном «кобзарство» розуміють митців, які грають на кобзах, бандурах, лірах, торбанах і, як правило, співають під їхній супровід.

Кобзарі мали особливі засоби, що викликали сильне, глибоке співпереживання слухачів, примушували слухати і схвильовано стежити за розгортанням сюжету. Це досягається завдяки музичній декламації, підсиленню окремих місць особливим напруженням голосу, скриками, зойками, а іноді справжнім тужінням. Такою майстерністю, звичайно, володіли не всі кобзарі — лише найобдарованіші, найталановитіші досягали її вершин. Кобзарі-співці завжди були передовою частиною народу. Вони перші закликали до бою з ворогом, надихали воїнів, оспівували перемогу, примушували слухачів замислитися над вічними темами людського буття. Не даремно за наказом царських властей жандарми полювали за кобзарями, а саму кобзу було оголошено крамольним інструментом. За вказівками правителів розстрілювали українських кобзарів у Москві, куди вони приїжджали нібито на кобзарський з'їзд за запрошенням уряду. Так розправлялися з українською піснею, музикою, прагненням до волі, одвічно притаманним нашому народові.

Імена кобзарів не завжди залишаються відомими в народі. Крім названих співців давньоруської доби, можна згадати лише поодинокі імена: кобзаря Рихліївського на «прозвище Бандура», який був на Січі,

Імена кобзарів не завжди залишаються відомими в народі. Крім названих співців давньоруської доби, можна згадати лише поодинокі імена: кобзаря Рихліївського на «прозвище Бандура», який був на Січі,

Пам'ятник кобзарю Остапу Вересаю на Чернигівщині у Сокиринцях

ходив із гайдамаками; трьох кобзарів, покараних на горло за участь у повстанні під час Коліївщини,— Петра Сокового, Прокопа Скрягу та Василя Варченка. Кобзар Антін Головатий був послом від Запоріжжя до Катерини II. Він є автором історичної пісні «Ой, Боже наш, Боже милостивий».

Одним із найвидатніших кобзарів 19 ст. був Остап Вересай. Його майстерність, експресія, надзвичайне проникнення в зміст і музику пісні не раз змушували слухачів плакати і сміятися, співпереживати і очищатися його мистецтвом. Від кобзарів Івана Стрічки, Михайла Кравченка, Андрія Шута, Федора Холодного, Івана Крюковського в 19 ст. було записано безліч дум, козацьких та історичних пісень. Через постійні переслідування жандармами багато кобзарів втрачали змогу заробляти на прожиття, а оскільки переважна більшість із них були сліпі, то змушені були сукати мотузки та займатися іншим ремеслом. Тільки крайня нужда змушувала їх продавати свої інструменти.

У 20 ст. українські кобзарі продовжують традиції своїх славних попередників. Створюються кобзарські школи для дітей, щоб не вмирала традиція. Поряд із професійним кобзарським мистецтвом академічного плану завжди виникає потреба у живому спілкуванні з народним співцем, не тільки на сцені, але й у природному середовищі — на вулиці, в парку, як було сотні років тому.

Ініціатором і організатором Республіканської школи кобзарського мистецтва є відомий кобзар Василь Литвин із його друзями та однодумцями. В Ірпені заснована майстерня Миколи Будника, який виготовляє кобзи, старосвітські бандури, ліри.

20 ст. внесло свої корективи, і думи, як жанр втратили своє значення. Мистецтву гри на бандурі зараз приділяється більше уваги. На цьому музичному інструменті виконуються складні твори вітчизняної і зарубіжної класики. То не перевелись ще кобзарі, які співають старі і нові пісні. Зараз знову звучить кобза, ліра, бандура. В них — мудрість і душа народу. Для нас їх зберегли кобзарі.

Запорозькі козаки

1 вересня 1989 р. у селі Стрітівці на Київщині відкрито Республіканську школу кобзарського мистецтва, де навчання гри на бандурі супроводжується ще й глибоким осягненням філософії кобзарства.

НАРОДНІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Музичні інструменти України — це яскрава сторінка історії українського народу. Вони виявляють багатство його душі, творчу вдачу, свідчать про високу матеріальну і духовну культуру. Українські народні музичні інструменти є одним з яскравих підтверджень наспівного, мелодійного характеру української музики, її багатоголосся.

Бандура

Знайомство

з народною музичною культурою було б неповним без опису самих музичних інструментів. Нині важко встановити, які музичні інструменти виникли раніше, які пізніше. Хоча на думку багатьох дослідників найстарішими є ударні, а пізніше з'явилися духові й струнні.

В Україні маємо унікальну пам'ятку музичної культури, якій близько двадцяти тисяч років — цілий ансамбль із шести ударних інструментів досить складної форми, виготовлених зі щелеп та лопаткових кісток тварин, «колотушки» із бивнів мамонта тощо. Знайдені всі ці інструменти в с. Мізин на Чернігівщині.

З давніх писемних пам'яток ми дізнаємося про бубни, труби, гуслі, сопелі, пищалі, свирілі та інші малодосліджені інструменти. Залежно від роду мистецької діяльності виконавці називалися: гудець (музикант і співак),

плясець (танцюрист), півець (співак). Були й назви музикантів залежно від музичних інструментів: свирець (свирільник), сопільник, трубник тощо.

З поширенням християнства народні музики стали переслідуватися церковниками, проте не втрачали популярності в народі.

Писемні пам'ятки рясніють негативними описами народних ігрищ та

застереженнями типу:

«Гудця й свирця не вводи в дім глуму ради», «Як плясці, або гудці, або хто інший закличе на ігрище, або на яке зборище ідольське, то всі туди біжать, радуючись». Суворі проповідники так висловлювали свої догани тим, хто полюбляв подібні веселощі: «Диявол обдурює такими й іншими звичаями, всякими хитрощами переваблює нас від Бога; трубами й скоморохами, гуслями і русаліями». Церковний спів почав поширюватися в Україні під впливом візантійського і болгарського богослужіння.

На фресках Софії Київської зображено цілий музичний ансамбль з одинадцяти осіб. Тут видно вісім музичних інструментів: орган, флейта, литаври, труби, лютня, щипкова ліра, дзвони та парні барабанчики.

Сопілка — один із найдавніших інструментів (рід флейти). Її різновидами є гуцульська теленка, денцівка, зубівка, флюяра.

Народні музичні інструменти широко побутували в запорозьких козаків. Дмитро Яворницький зазначав: «... грали на кобзах, скрипках, ваганах, лірах («реллях»), басах, цимбалах, козах, свистіли на сопілках, свистунах, — на всьому можливому для гри, й відразу танцювали».

Організатор Республіканської школи
кобзарського мистецтва — кобзар
Василь Литвин

Трембіта — духовий музичний інструмент. Довжина її досягає чотирьох метрів. Трембіта видає найсильніший звук, який чути далеко в горах. Вона поширена переважно в Закарпатті, Буковині, Гуцульщині.

Кобза — щипковий інструмент, подібний до лютні, яка з'явилася в пізньому середньовіччі й побутувала в багатьох народів Європи та Азії. Кобзоподібні інструменти були відомі вже в Київській Русі: зображення подібного інструмента є на фресці в Софійському соборі. Вважалося, що кобза вигадана самим Богом, а грають на ній святі люди.

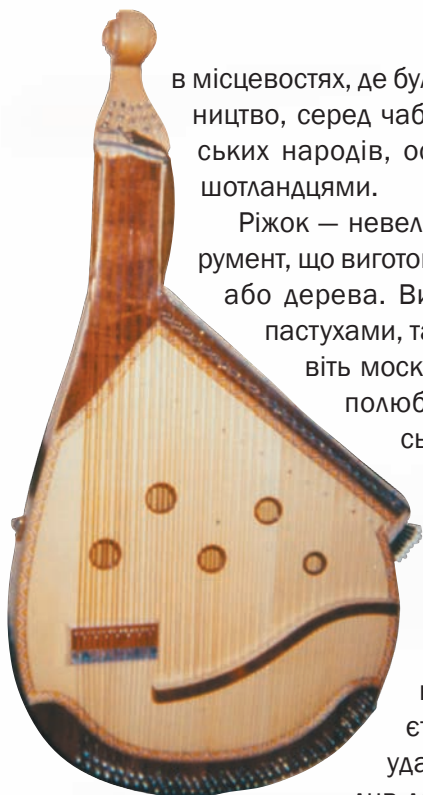
Бандура відома з 15 ст. і побутувала поряд із кобзою аж до 18 ст., коли витіснила кобзу майже зовсім. Із того часу її іноді також називають коб-

зою. Принцип звукоряду в бандурі подібний до стародавніх гуслів.

Ліра в Україні поширилася переважно в 17 ст., хоча в Європі існувала близько тисячі років тому. Своєрідність побудови ліри сприяє легкому освоєнню цього інструмента сліпими лірниками: клавіші допомагають вкорочувати струну, а ручка, яку обертає музикант, механічно видобуває звуки.

Волинка — народний духовий інструмент, виготовлений з міха (мішка зі шкіри) або пузиря тварин із вставленими в нього трубками. Звук видобувається шляхом надування і натискання на міх. Назва волинки походить від місцевості, де вона побутувала (Волинь). Існують інші назви цього інструмента: коза, дуда. Поширений був переважно

в місцевостях, де було розвинуте тваринництво, серед чабанів у всіх європейських народів, особливо шанувався шотландцями.

Ріжок — невеличкий конічний інструмент, що виготовлявся з рогу тварин, або дерева. Використовувався як пастухами, так і мисливцями. Навіть московський цар Петро I любляв слухати українські й польські пісні — він тримав при собі музиканта, який грав на ріжку під час занять Петра.

Цимбали — струнний інструмент, звук на якому видобувається за допомогою ударних паличок. Входив до складу троїстих музик.

Троїсті музики — це своєрідні ансамблі з трьох інструментів. Склад троїстих музик часто варіювався: скрипка, бубон (або великий барабан) з басолею (басом) або з цимбалами, гармошкою тощо.

Своїм корінням народні інструменти України сягають часів Київської Русі. Давньоруський гудок, гусли, поздовжні флейти, сопілка, бубон — усі ці тогочасні інструменти увійшли до музичної культури російського, українського і білоруського народів.

На конструкції музичних інструментів України, їхньому вигляді і навіть у назвах позначилися взаємозв'язок і взаємовплив культур різних народів. Важливим є те, що до скарбниці українських народних інструментів увійшли ті, що століттями виготовлялися і вдосконалювалися українськими майстрами, передавалися від покоління до покоління, широко розповсюдилися серед населення.

Побутування ряду яскравих самобутніх музичних інструментів, таких як цимбали, волинка, трембіта, бугай, козобас, пов'язано переважно з культурою західноукраїнських областей.

Музичні інструменти, як і вся культура українського народу, мають у своїй біографії драматичні і навіть трагічні сторінки. Тож не дивно, що ще дватри десятиліття тому багато самобутніх інструментів вважалися назавжди вибулими з ужитку.

Музичний колорит Гуцульщини

ГОПАК ТА ІНШІ ТАНЦІ УКРАЇНЦІВ

Український народ протягом століть створював самобутню культуру, яка відбиває його багатогранне життя. Одним із найцінніших скарбів є танцювальне мистецтво. Кращі художні зразки народних танців збереглися і дійшли до наших днів.

Серед танців, які побутують, можна відзначити гопак, хороводи, метелиці, козачки, коломийки, гуцулки, кадрили, польки і ряд сюжетних танців — «Коваль», «Гречка», «Льон», «Лісоруби», «Опришки», «Аркан» та багато інших.

ГОПАК

Назва танцю походить від дієслова гопати (плигати, скакати). Танець в основному імпровізаційний. В народі його танцюють так, щоб виконавці один одному не заважали. Щодо цього гопак де-що нагадує російську «Камаринську», білоруську «Лявоніху», болгарське хоро та польську мазурку.

У танці використовують широкі стрибки, «присядки» і всілякі складні кружляння. Танцюристи намагаються виконати їх найкраще. Між ними розпочинається своєрідне дзигання, яке за своїм характером нагадує російський перепляс.

Гопак виник у козацькому побуті й спочатку виконувався лише чоловіками. Тепер його танцюють разом із чоловіками і жінки. Гопак може виконувати один (обов'язково чоловік), два, три і більше танцюристів. У сценічній обробці він має відповідну композиційну структуру, яка складається з окремих танцювальних фігур, що, чергуючись, утворюють його орнаментальний малюнок. Проте гопак завжди відзначається героїчним забарвленням.

Мелодії гопаків, узагальнюючи ідейно-емоційний зміст танцю, в цілому під час виконання часто змінюють свій характер: то вони звучать

мужньо і героїчно, то радісно і запально. Тут все залежить від того, яку сторону вдачі людини змальовано в хореографічному епізоді тієї чи іншої фігури гопака.

Найбільш характерною ритмічною ознакою мелодій гопаків є варіаційне використання ритмічної формули анапеста як у пісennих, так і в інструментальних мелодіях цього танцю. На основі її гопак легко відрізнити від інших танців не лише на слух, а й за допомогою аналізу мелодії. Ця формула є характерним ритмокадансом мелодій гопаків.

Гопаки зустрічаються в операх: «Сорочинський ярмарок» М. Мусоргського, «Мазепа» П. Чайковського, «Майська ніч» М. Римського-Корсакова, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського та інших, а також у балетах: «Горбоконик» Ц. Пуні, «Тарас Бульба» В. Соловйова-Сєдого, «Гаяне» А. Хачатуряна, «Маруся Богуславка» А. Свєтнікова та ін. Особливо слід відзначити симфонічну сюїту «Пам'яті Лесі Українки» А. Штогаренка, однією з частин якої є «Гопак», де композитор чудово передав найтонші відтінки цього величного танцю.

Визначають такі три основні жанри українських народних танців, як обрядові та побутові.

ОБРЯДОВІ ТАНЦІ

Хороводи — один із найдавніших видів народного танцювального мистецтва. Виконання їх колись пов'язувалося з обрядовими діями, традиційною зустріччю весни (весняний цикл танців), відзначенням літа (купальський цикл танців), зустріччю

Нового року. Найпоширенішими були веснянки, гаївки, танки. Тепер хороводи втратили своє обрядове значення. Вони міцно увійшли до репертуару професійних і самодіяльних виконавських колективів, особливо дитячих. Ідейний зміст того чи іншого хороводу розкривається в пісні. Отже, текст в обрядових танцях має першорядне значення, бо він визначає зміст танцю та його хореографічний малюнок.

Хороводи являють собою синтетичний вид народної творчості, в якому органічно злиті поезія, музика та хореографія.

ПОБУТОВІ ТАНЦІ

Побутові танці беруть свій початок у хороводах, які є основою української народної хореографії. В цих танцях відображаються істотні риси характеру українського народу: волелюбність, героїзм, завзяття, винахідливість, дотепність, нестерпна веселість тощо.

Танці супроводжуються мелодіями, дуже різноманітними за ідейно-емоціональним змістом, значна частина яких виконується в народі як самостійні інструментальні п'єси.

Побутові танці є невід'ємною частиною щоденного життя народу. Їх виконують на масових вечорах, гулянках тощо.

До жанру побутових танців належать метелиці, гопаки, козачки, коломийки, гуцулки, верховини, польки і кадрилі. На основі спільних стилістичних особливостей хореографії та музики їх можна розподілити на три групи:

- 1) метелиці, гопаки, козачки;
- 2) коломийки, гуцулки, верховини;
- 3) польки та кадрилі.

Оптимізм, радість, нестримні веселощі — ці риси вдачі української культури стали основою численних національних танців.

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВА ТВОРЧІСТЬ

РІЗДВО

Витоки народних святкувань Різдва сягають корінням далеких дохристиянських часів. Наші пращури святкували Різдво світла божого. Це свято посідало найпочесніше місце з-поміж інших, відколи людина осягнула періодичність руху Сонця та його значення для життя. З хрещенням Русі християнські традиції Різдва тісно переплелись з язичницькими обрядами.

Традицій святкування Різдва чимало і вони дещо різняться в регіонах України. Незмінним залишались колядки, вертеп та приготування Святої вечері (хоч регіонально кількість страв різнилась: в основному, 12, а подекуди 7, 13, яка не обходилась без куті та узвару — страв богів). Таким же незмінним атрибутом був і «дідух».

Різдву за церковною традицією передують чотиритижневий піст. У цей час виконували всі хатні роботи: білили світлицю, вивішували найкращі рушники. Покуть — місце у східному кутку оселі, де була ікона, — оздоблювали особливо урочисто. Саме тут було місце для одного з найважливіших символів усіх трьох зимових свят — «дідух», «дід», «коляда» на Волині, «кріль» (король) на Холмщині, «зажин» на Чернігів-

щині, який вважався символом сімейного добробуту, зв'язком між поколіннями роду.

У дохристиянські часи «дідух» був уособленням божества — опікуна людської спільноти, прадіда. «Дідух» — із старослов'янської мови «дух предків» — це перший зажинковий сніп, або останній (обжинковий) у деяких регіонах.

На Лемківщині та в деяких районах Львівщини виготовляли «павуків» із соломи, яких підвішували в хаті до сволюку.

До цього свята також виготовлялись «павуки» з тонких прутиків та дроту. У місцях з'єднання соломинок чіпляли паперові квіти, свічки тощо. Не було чіткої форми таких «павуків»: головне правило: їхні деталі мають бути гармонійно поєднані. Кажуть, що коли людина хвора, або ж коли жінка не вагітніє, то треба ставати під «павука». Спалювали «павуків» кожного року. Вірили, що він вбирав негативну енергетику, і таким чином знищувався весь негатив, уособлення вбирання нечистої сили. Одне з найбільш важливих родинних свят, один із найбільш магічних днів, коли кожна сім'я і словом, і ділом створювала у своїй оселі атмосферу затишку, багатства, щастя й миру, — святвечір, що припадає на 6 січня.

Святковий різдвяний стіл

РІЗДВЯНИЙ СТІЛ

Цього дня ще від самого ранку хазяйка береться до роботи: у першу чергу слід виконати магічну дію — добути «новий вогонь». Для цього треба взяти кремій та кресало, що пролежали під образами останні дванадцять днів, потім перехреститися тричі й викресати «новий вогонь», ставши обличчям до сходу сонця. Протягом останніх дванадцяти днів останнього місяця господиня сушила дванадцять полін, які саме тепер і треба розпалити «новим вогнем».

А потім настає черга приготування дванадцяти святкових страв. Зазвичай це узвар, варений горох, смажена капуста, риба, квасоля, вареники, картопля, гриби, гречана каша, голубці, коржі та пшенична кутя. Ця багата вечеря обов'язково має бути пісною; до столу господиня в основному подає дари саду й городу, щоб таким чином подякувати минулому року за благополуччя родини.

Для святкування Різдва випікали декілька різновидів хліба. Це був і звичайний хліб, який споживали під час вечері, і обрядовий, що зберігався протягом всіх Різдвяних свят. Різдвяний хліб був

символом новонародженого Христа, і подекуди під час замішування тіста додавали свяченої води. Обов'язковим був книш — кругла паляниця із маленьким хлібнятком зверху — для душ померлих.

Подекуди перед випіканням такий хліб позначали голівкою маківкою, або відтиском склянки із змоченими в олії краями. На Поділлі такий знак називали «душею». На Підгір'ї такі книші називали «настільниками», «василіниками», «васильками», «щедриками». Цей хліб символізував єдність поколінь роду та заступництво предків.

На Поділлі випікали три обрядові хліби та клали один поверх одного: нижній (прісний, житній) — «Хазяїн» чи «Святе Різдво», другий (більший, гарно прикрашений, пшеничний) — «Василь», верхній (менший, теж пшеничний) — «Йордан», та їли їх на відповідні свята.

Обов'язково пекли калачі — круглі обрядові хліби із білого пшеничного борошна на молоці із додаванням яєць. Їх випікали спеціально для дітей, які понесуть вечерю до дідусів та бабусь, хрещеним батькам.

На Поділлі пекли «голубків», якими обдаровували дітей та колядників. На Черкащині — прямокутний хліб, що називається «Господар». Пекли і пиріжки із різною начинкою, які бабусі роздавали внукам, а ті мали запам'ятати, із чого була начинка. Це могло врятувати, якщо дитина заблукає. Вважалося, що, пригадавши, з чого були пиріжки на святвечір, Господь зразу допоможе пригадати дорогу.

Подекуди пекли хліб для покійних родичів, який називали «помана». Окремо випікали хліб і для худоби, адже вважалося, що в цей день вона говорить із Господом. На Поділлі цей хліб називали «Рожество», виробляли його з двох валків тіста, які скручували джгутом, надавши йому форми підкови, клали на горщик із кутею. Символізм звичаю годувати худобу хлібом у тому, що вона своїм ди- ханням зігрівала новонародженого Ісусика.

Добрий господар теж не гає часу, поки господиня порастється біля печі: він повинен напоїти й на- годувати худобу, прибрати в хліві, ретельно огляну- ти двір, дім — усе своє господарство. Уся родина, усе живе й неживе, що має відношення до сім'ї, по- винно бути готове до зустрічі урочистого свя- та. Обов'язково слід по- вернути до господи все, що було де-небудь забу- те або кимось позичене. Уся родина цього вечора неодмінно має бути ра- зом, щоб і протягом року пам'ятати про міцність ро- динних уз. Важливо та- кож у цей день пробачи- ти всі кривди, що були вам заподіяні, щоб не брати образи й поганий настрій із собою до май- бутнього року.

«Дідух» — символ урожаю

Отже, весь день минає в поранні по господарству, веселих і важливих турботах. Прийнято цього дня не сні- дати й не обідати; дещо з'їсти в обід- ний час дозволяється хіба що дітям за- для збереження нормального функціо- нування травної системи. Коли ж починає вечоріти, хазяїн, переступаючи поріг рід- ного дому, вітається з хазяйкою так, наче вони вперше цього дня побачилися, вітає зі святвечором, бажає ста років щастя та здоров'я всім, хто є присутнім у домі.

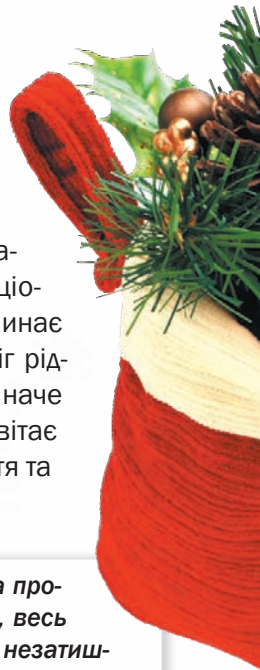
Старі люди кажуть, що та людина, яка про- веде святвечір поза сімейним колом, весь рік блукатиме світом, почуватиметься незатиш- но й самотньо.

Потім хазяїн уносить до хати невеликий обер- мок сіна й соломи. Солому треба постелити на під- лозі, а сіно — розділити на дві частини, бажано не- рівні. Меншу частину слід покласти на покутній бік святкового столу, а більшу — під цей же стіл. На цю копицю треба поставити невеличку ладанку, щоб оселя наповнилася святковими ароматами, а збо- ку від сіна — залізні господарські речі, наприклад сокиру або леміш. Хазяї дому з хлібом і ладанкою в руках обходять все своє господарство, обкурю- ючи і таким чином забезпечуючи захист дому від відьом та інших злих сил. Хазяйка посипає землю дрібним насінням маку, а хазяїн «зарубує поріг».

Ці магічні дії допомагають господарям дому за- хистити свою оселю від злих сил не тільки на цей вечір, але й протягом усього наступного року. Існує традиція класти під святкову скатертину по часни- чині під кожний кут — знову ж таки задля захисту від ворожих людині сил.

СВЯТКОВІ ОБОВ'ЯЗКИ ДИТИНИ НА РІЗДВО

Дитина віком до семи років кладе на сіно, що лежить на кінці столу, три хлібини, дрібку солі, вос- кову свічу. Потім господиня ставить на стіл вечерю, а на покутті — кутю й узвар. Надвечір діти вже дуже голодні, але вони знають, що зарано просити їсти, неодмінно треба дочекатися, поки зійде вечірня зоря — знамення того, що Син Божий народився.

Коли сходить вечірня зоря, до кімнати входить господар і урочисто повідомляє, що святвечір розпочався. Перш ніж перейти до святкового прийому їжі, він повинен нагодувати свою худобу, «пригостити» її всіма святковими стравами, подякувати їй за вірну службу протягом минулого року. Господиня в цей час так само пригощає святковою вечерею свійську птицю.

Коли господарі повертаються до хати, хазяйка вимикає світло, велить дітям принишкнути, а хазяїн виходить за двері зі святковою вечерею в руках і гукає до безкрайого зоряного неба: «Морозе, іди до нас кутю їсти!» Далі звичай велить

мовчки почекати, чи не відгукнуться таємничі сили природи, а потім гукнути ще двічі. Після третього закликку господар мусить промовити: «Як не хочеш іти до нас, то й не йди і на жито-пшеницю, усяку пашницю. Іди на моря, на ліси, на гори, а нам шкоди не роби!» Потім він тричі припрошує сірого вовка, аби не брав у господі ні телят, ні ягнят, ні поросят, а насамкінець — зі бурі й вітри. Після виконання цих магічних дій господар, не озираячись, повертається до хати, причиняє за собою двері. І до самого кінця вечері не можна відчиняти двері й тим більше виходити з дому. Якщо сталося так, що в господі гостює стороння людина, її обов'язково кличуть до святкового столу. Гість на святвечір приносить щастя до оселі.

На святвечір першою традиційно слід куштувати кутю, а потім уже решту приготовленого, запити все узваром.

Будь-яка дрібничка під час святкової вечері має величезне значення, зокрема вся родина уважно стежить за тінню на стіні — вона віщує події майбутнього року. Не можна багато говорити, не годиться виходити під час вечері з-за столу, забороняється пити, бо якщо дитина витримає спрагу — справжнім козаком буде.

Образ Різдва Христового

Якщо за святковою вечерею дівчина чхне — це знак, що вона заміж вийде, якщо хлопець чхне — добрим козаком буде. Раніше батько в такому разі доньці дарував теля — на щастя, а синові — лоша.

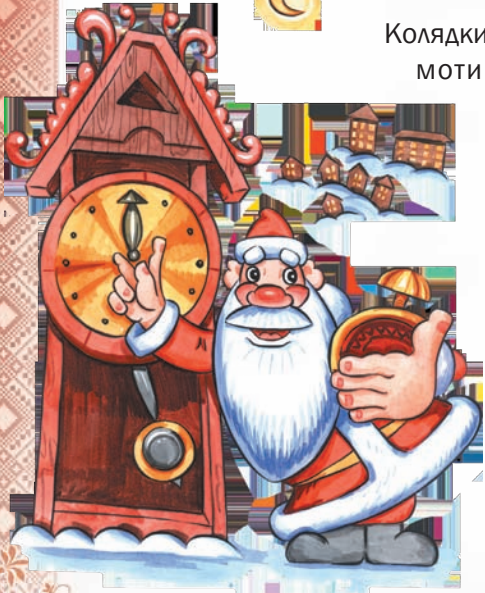
Важлива подія цього вечора — діти несуть кутю до близьких родичів та хрещених батьків і просто сторонніх людей, яких хочеться привітати зі святом.

КОЛЯДКИ

До речі, слово «коляда» є в мовах більшості народів Європи. В українській мові це слово має кілька значень: 1) різдвяне свято; 2) величальна пісня, що співається під час різдвяних свят; 3) винагорода у вигляді грошей або продуктів за величальну різдвяну пісню.

Колядки з хліборобськими мотивами покликані створити словесний образ заможності, спокою та сімейної злагоди. Величальні пісні малюють образ багатого хазяїна, у якого весь посуд срібний, столи шовками застелені, комори повні добра, у полі випасаються отари овець та череди волів то-

що. Хазяйка дому постає в колядках (і в щедрівках) як уособлення миру в родині, вона берегиня домашнього вогнища, спокійна, тиха, красива. І обов'язково шанує свого чоловіка та добре виховує дітей, учить бути чемними, працьовитими й охайними.

Хліборобські та мисливські мотиви в колядках — спосіб зберегти спогади про староукраїнський побут, коли ці господарські справи займали надзвичайно важливе місце в житті майже кожної родини. Здебільшого хоробрим мисливцем замальовується син господаря того дому, куди завітали колядники. І такі колядки зазвичай мають натяки на весілля. У колядках із військовими мотивами

згадуються княжа й козацька доба — доба звияжана, героїчна. Явища природи оживають у колядках із фантастичними мотивами. Сили Всесвіту закликаються на допомогу людині, їхня сила спрямовується на добро,

І, нарешті, те, що найбільше цікавить молодь, — кохання. Весільні мотиви в народній обрядовій пісенній творчості посідають дуже важливе місце. Такі колядки мають на меті оспівати дівочу красу, чесноти парубка, привабливі моменти майбутнього подружнього життя, взаємні почуття тощо:

*Красна, прекрасна в лузі калина,
А ще краща твоя дівчина.
Двором ходить — як місяць сходить,
У сіні вийшла — як зоря зійшла...*

Не обминають своєю увагою колядки і важливості матеріального благополуччя родини, необхідності дарувати коштовні прикраси та гарні речі молодій нареченій. Популярними також є елементи «викупу» за наречену, плетіння вінків, ворожіння, вихваляння молодих перед родичами тощо. Головна мета колядок «весільного типу» — провістити щасливе подружнє життя, статки та злагоду молодій родині.

На Західній Україні дозволяється колядувати не тільки дітям та підліткам, але й старшим людям. Найчастіше колядують чоловіки (можливо тому, що жінки й так завантажені хатньою роботою з нагоди свята). Зазвичай починають із священика: співають у його оселі, бажаючи щастя й добробуту. Після того як колядники закінчили співати, священик

Святкові гуляння з піснями й танцями збереглися на Полтавщині та Західній Україні

має запросити їх до столу, погостувати чим Бог послав. Але гості довго не сидять, бо в них ще величезний список дорогих серцю дітей, яких хочеться привітати.

Якщо колядують парубки, то вони за старих часів розробляли цілу вітальну програму. Колядницька ватага зазвичай складалася з двадцятьох осіб, серед яких — і музиканти, і танцюристи, і скарбник, і міхоноша, загалом, виконувачі різноманітних святкових «функцій». Пританцювуючи та жартуючи, парубки ходять від дому до дому, колядують, а потім прямують далі.

Хазяїн не на словах запрошує до оселі, а знаками — виходить на поріг дому з калачем у руках. А хазяйка виходить на поріг із новою лляною тканиною в руках і перев'язує нею хрест, що принесли колядники.

Перед святковим дійством годиться господарям погостувати шановних гостей, і тільки потім починається власне колядування.

Після жартівливих побажань добра, багатства та сімейної злагоди колядники тричі вклоняються господарям і виходять із-за столу. Причому виходити слід не просто так, а плечима на-

зад, та ще й пританцювуючи. Надворі, куди разом із парубками виходять і господарі, дійство продовжується: колядники водять хороводи навколо хазяїв, грають на музичних інструментах та співають.

Ще одне важливе дійство цього дня — різдвяний ляльковий театр під назвою вертеп. На думку дослідників, український вертеп народився в 16–17 ст. Вертеп являє собою переносний двоповерховий будиночок. На верхньому поверсі — невеличка балюстрада, за якою і відбувається театральне дійство.

Одна з таких сценек називається «Коза» — театралізована обряд-гра з масками, що мала свій усталений сценарій, пісенний і музичний репертуар. Парубок перевдягався в козу (вивернутий кожух і дерев'яний макет голови тварини). Центральним моментом ритуального дійства був танець «Кози», її «вмирання» і «воскресіння», що символізували циклічний кругообіг часу, прихід нового року.

Отже, всі, хто бажав цього дня поколядувати, здійснили свої наміри та задоволені повернулися до своїх осель. Після святкової вечери в цей день діти починають бавитися під ялинкою, батьки цим милуються, не вгамовують, бо о цій порі традиція вже дозволяє розваги.

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

За тиждень після Різдва, 14 січня, за старим стилем, весь український народ святкує Новий рік. Новий рік — одне з найдавніших, найпопулярніших та найвеселіших календарних свят.

Напередодні Нового року, тобто 13 січня, готують святкову вечерю, яку в народі величають Щедрою, тому що страви цього вечора не є пісними: тут на столі і кутя, і ковбаси, і холодець, і шинка...

Щедрий вечір уособлює залишок дохристиянського звичаю, що за християнським календарем збігається з днем преподобної Меланії та Василя. Цього дня батько ховається від своїх дітей за символом багатства та щедрості — за пирогами.

Діти повинні вдавати, що в цю мить батька не бачать — так велить традиція. Вони мусять запитувати в матері, де ж тато подівся. А «здивована» мати бажає, аби й наступного року діти за пирогами батька не помітили. Після цього господар хреститься та запрошує родину до столу — до щедрої куті. Тільки посідали за стіл, а під вікном уже щед-

рують. Виглядає це так: гурт дівчат стає у коло, а в середині — «береза» з ліхтарем — найбільш голосиста дівчина, яка і заводить коляду або щедрівку, всі інші її підхоплюють. Ліхтар, який дівчина носить у руках, прив'язують до довгої тички, щоб здалеку було видно, що йде дівоча коляда.

Молодь цього дня «козу» водить. Саму «козу» здебільшого роблять із дерев'яної палиці, один із кінців якої слід розколоти — це будуть роги. Роги можна прикрасити на власний смак, зокрема, можна прив'язати дерев'яні ложки — козячі вуха. З протилежного боку палиці чіпляють якийсь віхтик — це буде козячий хвіст. Коли «коза» готова, її треба «одягти» в старий кожух хутром нагору, але так, щоб видно було, де в цієї імпровізованої кози «морда». Рукава кожуха мають звисати вниз — це «ноги» «кози». От той, хто цього вечора «коза», залізає під кожух, однією рукою тримається за прикрашену палицю та крутить «хвостом». Окрім «кози», компанія вибирає на вечір «кота» — зазвичай це наймолодший хлопець із гурту; до обов'язків «кота» входить носити торбу, нявчати та просити сала.

Дійство «ведення кози» починається з настанням темряви. Діти підходять до будь-якої хати й просять:

— Пустіть у хату, бо вже так «коза» змерзла!
Господар відповідно до звичаю наче відмовляється:
— Дуже тісно в домі, ніде «козі» розгулятися. —
А діти продовжують просити:
— Та пустіть уже, бо несла — так змерзла!
Традиція вимагає, щоб тричі господар відмовив «козі» й тільки потім запитав дозволу в господині.
І тоді «коза» вже звертається до господині:
— Хазяйко, будь ласка, пустіть, бо замерзну не тільки я, але й козенята!
— Уже пізно, та й діти сплять — ви їх налякати можете. Навіщо ви нам здалися?
І знову тричі господиня відмовляє (а для цього їй ніколи не бракує причин), а «коза» все проситься.
Нарешті дозвіл від хазяйки дому отримано:
— Добре, ідіть, але дивіться — співайте добре!

Хлопці-щедрувальники

Побажання, які висловлюють діти під час посівання, виконують речитативом, наприклад:

*Сійся, родися,
Жито, пшениця,
Всяка пашниця.
Зверху колосиста,
Зісподу корениста.
Будьте зі святом здорові,
З Новим роком!*

Посівальників, що ходять невеличкими групами, приймають як найбільш бажаних гостей: запрошують сісти до столу, щоб свати сідали (так кажуть там, де є незаміжні дівчата).

Після закінчення всіх обрядових дій господарі пригощають їх яблучками, бубликами, свіжоспеченими млинцями, часто дають і дрібні гроші.

Перший посівальник на Новий рік зазвичай буває і першим полазником. Саме через полазників і виник обряд посівання. За повір'ям, такий гість мав неодмінно принести родині щастя або невдачі протягом року. Найкращими полазниками вважалися особи чоловічої статі. І вже зовсім зле, якщо перевідувала жінка, особливо стара. «Від такого полазника, — казали з цього приводу, — цілий рік добра не буде».

Ось такі традиції та обряди побутували в українському народі під час святкування Нового року.

Ось тепер уся ватага дітей заходить до хати, знімає шапки, вітається з присутніми. «Коза» починає співати. Діти господарів тішаться з того, що відбувається в оселі, їм дозволено смикати «кота» за вуса й «козу» за хвіст. У цей час підспівує решта гурту, оповідаючи в пісенній формі поневіряння бідної «кози». Під час співу «коза» намагається відтворити пантомімою слова пісні. Ясна річ, у кінці пісні падає та вдає, ніби мертва. Щедрівники хором співають далі, жартома перелічуючи, які харчі зарадять лиху й оживлять «козу».

Коли пісні доспівано, весь гурт дітлахів-щедрувальників звертається до хазяїв в один голос із побажанням здоров'я та святковими вітаннями, всі кланяються господарям. І тепер діти отримують із рук господаря заслужені солодоші, дрібні гроші тощо. Отак, досхочу пощедрувавши, молодь збирається в одному домі разом і продовжує веселитися. У перший день Нового року хлопчики-підлітки удосвіта оббігають оселі рідних і сусідів, щоб посіяти в їхніх домівках зерно і привітати з Новим роком. Перше, зазвичай, посівають вдома. За це батьки обдаровують своїх посівальників грішми та ласощами. Хлопці насипають зерно в спеціально сплетені рукавички або просто в кишені. Заходять до хати і просять дозволу посівати.

Святі новорічні образи

МАСЛЯНА

Масляна символізує проводи зими та зустріч із весною. За церковною традицією тиждень називається сирним або м'ясопусним — через набір страв, які прийнято готувати протягом цього періоду. Це свято не закріплене за певним днем на календарі, воно відзначається протягом останнього тижня перед Великим постом.

**Масляна поділяється на три частини:
зустріч у понеділок;
широкий четвер;
прощальна неділя.**

Це є останній тиждень напередодні Великого посту. У перший день Масляної традиційно готують холодець зі свинячих ніжок і святкують. Це так звані «ніжкові заговіни».

Молодь після вечері збирає кістки й кидає їх у ворота. За народним повір'ям, якщо людина не докине до воріт кісткою, то не доживе до Великодня. Це свято супроводжують такі співи:

**Вип'ємо, родину,
Щоб жито родило,
І жито, і овес,
І зібрався рід увесь.**

Молодиці (заміжні жінки) зранку в понеділок ідуть до корчми, кладуть на стіл палицю — колодку. Потім усі почергово обмотують цю палицю полотном, наче сповиваючи її. Це дійство має назву «справляння колодки».

Жінки п'ють і вітають одна одну з народженням колодки. Коли молодіці нарешті розходяться

з корчми, палиця залишається на столі до наступного дня. Так вони збираються аж до суботи:

**понеділок — колодка народилася;
вівторок — колодка хрестилася;
середа — колодкові похрестини;
четвер — колодка померла;
п'ятниця — похорон колодки;
субота — оплакування колодки.**

За народними уявленнями, господині повинні зустрітися в четвер і добре випити й погуляти. Вважається, що від цього худоба буде здоровішою. А от прясти на цьому тижні категорично забороняється, бо вважається, що в цьому разі масло буде гірке.

Дуже важливий етап святкування Масляної — частування тещі, яке відбувається в п'ятницю. Саме від Масляної бере свій початок вислів «до тещі на млинці». Якщо молодята побралися недавно, то теща запрошує «на млинці» зятя, а також інших родичів. До речі, якщо теща добра, то за старих часів її запрошували в гості на другий день різдвяних свят, а якщо зла, то на третій. Гостювати приїжджала не тільки теща, але й інші родичі. Тещу слід пригощати добре, щоб «горло не всихало». Отримавши запрошення, теща заздалегідь повинна була прислати або принести в оселю молодят усе необхідне для приготування млинців: сковороду, посуд для замішування тіста, ложки, черпаки тощо. А тесть мусив цього ж вечора прислати в дім молодих борошно, масло, олію та все інше, що необхідно для млинців. Нехтування цим важливим і дуже приємним для родичів звичаєм могло за старих часів обернутися образою тещі, зневагою від родичів та осудом усієї громади. Це було не просто застілля, а своєрідна передача досвіду — молоді запрошували старших не стільки на святкове частування, скільки щоб навчали, як жити слід. Зараз ця традиція дотримувана менш строго.

Головна страва на Масляну — млинці зі сметаною, вареники із сиром, гречані млинці на смальці та інша обрядова їжа. Оладки та млинці — ритуальна страва слов'ян ще з язичницьких часів. Ця обрядова їжа вважається старими людьми необхідною для породіль, хворих людей, нею частували одне одного при народженні дитини, при поми-

нанні померлих. Млинці на Масляну можуть бути різні: і прісні, і солодкі, і з начинкою, і дріжджові. Борошно для таких млинців дозволяється вибирати найрізноманітніше: гречане, вівсяне, просяне, ячмінне, пшеничне, горохове тощо.

Надзвичайно таємничим за старих часів був обряд власне приготування млинців. Готувати опару для тіста господині старалися так, щоб ніхто з членів родини цього не бачив.

Ті українці, які ретельно дотримуються всіх звичаїв, протягом усього тижня, кожного дня, варять вареники. Ясна річ, не кожна господиня в змозі дотримуватися такої традиції, оскільки приготування вареників — досить копітка справа. Останній день Масляної — Прощена неділя. Це суто християнський обряд, за яким не можна погубити з гріхами на душі. Першими просять одне в одного прощення священики і парафіяни одразу після вечірньої служби. Літні люди в цей час відвідують усіх рідних, друзів і просто знайомих, щоб пробачити одне одному заподіяні кривди. Дехто традиційно відвідує померлих родичів на кладовищі, прохаючи про прощення всіх завданих образ. За старих часів люди були переконані, що саме недільного вечора відбуватиметься Страшний суд, тож цього дня дуже побожні люди намагалися якнайрідше виходити з дому, пригадували власні гріхи й у жодному разі не вживали алкогольних напоїв.

Перший млинець — свого роду символ сонця, спечений цього тижня, призначається для поминання померлих. Іноді цей млинець віддають жебракам, щоб і вони поминали померлих близьких людей.

Після останньої скромної вечері кожен член родини бере зварене круто яйце, об лоба розбиває його. Розбивши таким чином яйце, треба дуже швидко переступити через поріг і вже за порогом з'їсти яйце. А робиться це для того, щоб суворий піст так само швидко минув, як людина через поріг переступила.

Загалом побожним людям цей тиждень дає можливість досхочу попоїсти напередодні суворого посту, а іншим — порозважатися досхочу.

ЗУСТРІЧ ВЕСНИ

В усі часи наш народ зустрічав весну з особливим настроєм, адже його хліборобська душа була надзвичайно чутливою до всього живого, що пробуджувалося з весною.

Міфічний образ богині Весни поставав в уяві наших предків в образі прекрасної молодої дівчини або молодиці, тому що саме жінка дає початок життю.

Зустріч весни поєднувалася з вигнанням зими-смерті. Ще збереглися подекуди обряди, під час яких спалюється солом'яне опудало, яке символізує собою зиму (під час Масниці).

прихід весни. «Кидай сани, бери віз, викинь шубу, з печі злізь», — примовляли вони, почувши спів пташки.

Дівчата просили у богині сонця злагоди та любові — Лади. Це одна з найдавніших міфологічних покровительок східних та південних слов'ян.

Ті, хто просив весну про дари, також не залишалися в боргу. Так, у давні часи в Україні діти носили в руках дерев'яну ластівку і ходили з нею від хати до хати, прославляючи Весну.

Поклоняючись Весні, поклонялися ще й міфічному богові сонця — Ярилу, якого уявляли гарним парубком у білій киреї на білому коні. Ярило був

Свято зустрічі весни

Початок весни пов'язували наші предки зі святом Сорока Мучеників. Воно святкується 22 березня (за новим стилем). У цей день, говорили в народі, птахи прилітають із вирію і приносять весну. Господині, щоб відзначити цю подію, пекли тістечка у вигляді пташок і роздавали дітям, «щоб птиця водилася». З цим печивом діти вибігали на луки, в ліс і співали пісні.

Разом із дітьми виходили зустрічати весну й дорослі, жінки та дівчата. Прислухалися, чи не заспіває вівсянка — птаха, що першою сповіщала про

парою дівчині-Весні. Звичай водити хороводи Ярилу зберігся ще до нашого часу в Білорусі.

Весняні хороводи не збереглися до нашого часу у жодного із європейських народів, крім слов'ян, і особливо різноманітні їх види у нашого народу.

Свій перший весняний хоровод виводили в Наддніпрянській Україні називали веснянками, а в Галичині — гаївками, гагілками, ягілками. Гаївки в Західній Україні співають тільки на Великодні свята біля церкви, а веснянки виконуються протягом усієї весни.

У весняних обрядових піснях та хороводах важливе місце займали хліборобські мотиви, тому що орання, сівба, збирання врожаю — усе це було головним заняттям переважної більшості населення України.

Гаївки дуже щедро ілюструють дохристиянські магичні культури, ворожіння, любовні чаклування, бо весна — час парубання, женихання, сватання, зародження нових сімей. В Україні здавна існував звичай вільного вибору, хоч є, звісно, гаївки, і про дівчину, яка йде за старого, за нелюба.

Так само як колядки та щедрівки, весняні обрядові пісні були книгою життя народу, в них розкривалося його ставлення до всіх життєвих ситуацій. У гаївках багато гумору, жартів, особливо в переспівах дівчат та хлопців.

Веснянки та гаївки — це найдавніші містерії весняного пробудження, коли вся природа сповнюється новими животворними силами, щебетом пташок, запашним цвітом, радістю життя. Назва «гаївки» виходить від староіранського слова «гаїл», що означає життя, Божа сила.

До весняних обрядів належить і не менш поетичний, сповнений віри в оновлення всього живого обряд «топання рясту». Як тільки на узліссях з'являються перші листочки рясту, всі поспішали до лісу і, босоніж притупуючи, примовляли: «Топчу, топчу ряст, ряст. Бог здоров'я дасть, дасть. Дай, Боже, дїждати, щоб на той рік топтати!» Це означало, що людина, яка доторкнулася до живої природи, набереться сил, стане здоровою і зможе зустріти наступну весну.

ВЕЛИКДЕНЬ

Свято свят, найголовніше православне свято. Цього дня душа ніби переповнюється світлою радістю, цьому сприяє і природа, яка скинула окови зимового сну і в єдиній гармонії із Вселенською радістю зустрічає воскреслого Христа.

Уночі перед Великоднем уся родина бере участь у своєрідному ворожінні: треба покласти в посуд, наповнений водою, монетку та крашанку. Той член родини, який прокинеться раніше за усіх інших, і є господарем монети й крашанки, є найщасливішим цього свята. Здебільшого такий великодній подарунок отримує дівчина на порі, якщо така є в родині.

У деяких регіонах України проти ночі перед святом не можна спати, це правило стосується навіть дітей і літніх людей. Вважається, що коли людина засне, у її сон нечиста сила може проникнути. У крайньому разі дозволяється куняти, але не в ліжку, ліжко навіть розстелити не можна.

Вважається, що у Великодню ніч відкриваються усі земні скарби, які світяться на землі чарівними

вогниками, проте побачити їх може лише найменша дитина в родині, та й то якщо помисли її чисті.

Звечора усі йдуть до церкви на всеношну. В красивих кошиках до церкви несуться різноманітні наїдки — сало, хрін, печінка, голубці, все на що здатна кулінарна фантазія, окрім оковитої. Урочиста процесія з півчою та священиком освячує і благословляє все це добро.

На Великдень до церкви збирається така сила людей, що не всі й у церкву можуть увійти. Ті, хто спізнився й тому не помістився в приміщенні, стоять на вулиці перед церквою та слухають святкову службу.

Після богослужіння із церкви виносять хоругви, хрест, потім усі покидають церкву слідом за священиком.

Потаємні бажання, загадані під час великоднього богослужіння, мають магічну силу, як і майже все, що пов'язане із цим чудовим святом. У відповідь на священикове «Христос Воскрес!» треба відповідати «Воістину Воскрес», та загадати заповітне бажання — і воно обов'язково здійсниться.

Вітати одне одного — христосуватися — люди починають одразу після великоднього богослужіння. Звичай велить цілуватися, обмінюючись крашанками. Приклад подають священики, які правлять службу (зазвичай великодню службу править

не один, а кілька священиків). Одразу після служби в церкві добрий господар не поспішає за святковий стіл, а спочатку обходить своє господарство, пересвідчується, що все в порядку, посипає свяченою сіллю, відганяючи в такий спосіб нечисту силу, вітається з худобою. Звичай велить пригостити худобу та бджіл святою їжею — кожному дати по маленькому шматочку свяченої паски. І тільки після всіх цих дій господар заходить до хати, де в цей момент дбайлива господиня подає на стіл святковий обід. Перед тим як сісти до столу й узятися до смачного обіду, уся родина урочисто вмивається в мисці з водою, у яку покладено три крашанки червоного кольору.

Народна традиція велить першою вмитися дівчині на порі, потім — синам, потім — матері, а наостанку вмивається сам господар.

За свяченою паскою за старих часів намагалися передбачити, як буде вестися господарство. Наприклад, якщо випадково на пасці буде знайдено білу шерстинку, значить, біла худоба буде плідна та здорова, а якщо шерстинка якогось іншого кольору, то саме такого кольору й треба заводити в господарстві худобу.

Обряд розговін, що припадає на Великдень, — дуже важливий етап святкування. Уся родина спо-

Хресний хід на свято Великдень

чатку молитися Богові, щоб і наступного року мати щастя святкувати Великдень. Потім усі члени родини сідають до святкового столу. Господиня ховає шматок першої паски й пригощає корову — щоб добре телася. А потім уже сім'я береться до обіду. Уживати алкогольні напої протягом цього періоду вкрай небажано. Старі люди говорять, що п'яницю Бог покарає — і буде людина ходити весь наступний рік наче вві сні або во хмелю.

Прийнято в цей день поминати померлих родичів або тих, про кого невідомо зараз нічого. Після великоднього обіду люди йдуть на цвинтар — привітати померлих родичів зі світлим воскресінням Господнім, залишають на могилах родичів і друзів паски та крашанки, щоб діти забирали та поминали.

Той хто помре на Великдень вважається дуже щасливим, бо саме цього дня ворота раю відкриті, і душа без усякого суду потрапляє туди.

Найбільш відома великодняна забава — це гра навбитки, коли діти, та і не тільки, вибирають крашанки і стукають ними одна об одну. Чия розіб'ється, той і програє.

Існує велика кількість великодніх забав. У великодній понеділок люди ходять одне до одного в гості, обмінюються крашанками та пасками, цілуються-христосуються. За народними віруваннями, ту крашанку, яку ви отримали першою на Великдень, слід зберегти, оскільки вона має чарівну силу — зберігає від злого ока, може запобігти або й припинити пожежу. У першу чергу слід відвідати близьких людей — родичів, друзів, священика. Урочистий обов'язок віднести святкові пироги покладається на дітей. Ті, хто отримує подарунки, заохочують маленьких візитерів солодощами та дрібними грішми, причому солодощами має пригощати жінка, а грішми обдаровувати — господар дому. А наступного дня діти, здебільшого хлопчики, ви-

голошували перед родичами та друзями великодні вірші, вітаючи всіх зі святом і бажаючи всього найкращого.

За свої привітання малеча отримує знову ж таки гроші та солодощі, на додачу — крашанку.

У деяких регіонах України зберігається звичай обливатися водою у великодній понеділок, він так і називається — обливальний понеділок. Здебільшого дістається дівчатам, оскільки хлопці в цей день не тільки дотримуються народних традицій обливання водою, але й користуються нагодою в такий спосіб позалитися.

Весь наступний тиждень по Великодню називається Світлим і святкується ніби один день.

На протязі сорока днів по Великодню, аж до Вознесіння кожен православний християнин мусить вітатися один з одним словами «Христос Воскрес!» і отримувати у відповідь підтвердження цих слів «Воістину Воскрес!»

КУПАЛЬСЬКІ СВЯТА

В середині літа в Україні святкують одне з найдавніших, найсвоєрідніших та найяскравіших свят — Івана Купала. Це свято — день літнього сонцестояння — припадає на 7 липня і сходиться із святом народження Іоанна Хрестителя. Святкували його ще наші прашури-язичники, вшановуючи Дажбога — бога Сонця. Існувало повір'я, що сонце цього дня «грає» на світанку — переливається усіма кольорами веселки, купається у власних променях.

Разом із вранішнім сонячним променем у кожну оселю мала зазирнути і добра доля. Вона не обходила і того, хто пірнав у теплу купальську воду або хоча б умивався нею. Якщо дівчина до сходу сонця зачерпувала цю воду з річки, озера чи криниці і в її дзеркалі бачила свою вроду, то вважалося, що всі хлопці любитимуть її.

З першими променями сонця знахарі і ворожити відправлялися на пошуки чар-зілля. Перед початком збирання приносили жертву землі — клали хліб-сіль або монету як плату за щедрість, за цілюще зілля.

Серед травників купальське свято було відоме як Іван-травник, Зільний Іван, Копальний Іван. По всій Україні вірили в цілющу дію трав, зібраних уранці на Івана Купала. Таке зілля називали «іванками». Його святити у церкві і зберігали на покутті, під образами, давали людям чи худобі від недуги, обкурювали ним приміщення. Під час грози пучки «іванків» викидали з хати на вулицю, аби не вдарила в житло блискавка. Кожна жінка в селі знала, яке зілля треба збирати: золототисячник — від золотухи, ведмеже вухо — від наливів, ромашку — дітей поїти, полин — від живота. Коли рвали «іванки», то примовляли: «Земля-мати, благослови мене траву брати».

На заході України подекуди святкували день Івана Лопуха. Лопухом, який вважався оберегом від нечисті, обтирали стріхи, його листя також вішали на двері і огорожі.

Купальське дійство складається з багатьох елементів: плетіння вінків, запалювання вогнища і стрибання через нього, прикрашання дерева (Марени) і водіння хороводів навколо неї, запалювання колеса і спалювання Купайла (солом'яного опудала).

Усі ці дії супроводжувалися піснями, веселим сміхом молоді, ворожінням на вінках, купанням, шлюбною ніччю. Найпопулярнішими є пісні, що співають і в наш час, проте в них часто вже переплутана християнська символіка з рідновірською.

Основні символи свята, навколо яких відбувалися дійства, — купальський вогонь та Купало (Марена). На Поділлі, Волині та Наддніпрянщині, дівчата робили Купало з гілок верби або цілого деревця, яке прикрашали квітами, вінками і стрічками. На Полтавщині Купалом було солом'яне

*Велика вдача в купальську ніч
знайти квітку папороті*

опудало, вдягнуте у жіночу сорочку, а на голові квіта-
чили стрічки або намисто. У деяких селах Купало
майстрували з дерев'яними руками і на них чіпля-
ли вінки. Таке опудало називали Мареною.

*На свято Івана Купала дівчата і хлопці виходили із
співами за село, обкладали Купало соломною та
кропивою і запалювали. Коли вогнище спалахува-
ло, вони бралися за руки й перестрибували через
вогонь. Якщо пара не роз'єднувала рук, то це був
знак, що дівчина з хлопцем одружаться. Стрибала
не тільки молодь, але й чоловіки й жінки. Вогонь
не тільки очищає душі від гріхів, але й перевіряє
на сумісність подружжя.*

Попіл із купальського вогнища беруть
для посипання подвір'я та городу, для
здоров'я і родючості. Особливо
привабливим для дорослих і ді-
тей було купальське вогнище,
розпалене поблизу обрядо-
вого дерева. З цього багаття
і починалося свято. Кожен,
хто приходив увечері до ба-
гаття, мав принести дере-
в'яний уламок, яким можна
було б підгодувати вогонь.
Того ж, хто з'являвся з порож-
німи руками, чекало покарання.
Купальські вогні горіли по всій
Україні. Їх не гасили — вони мали самі
дотліти до останку.

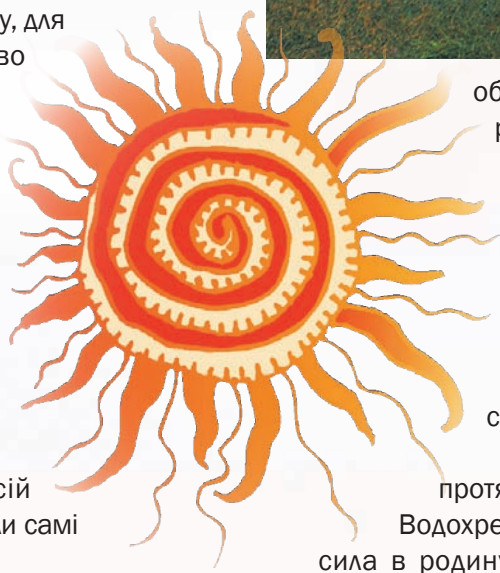
У цю ніч слід купатися в річці — це найкращий
час для здоров'я.

Існує багато повір'їв щодо купальської папороті.
Вважалося за велику удачу знайти в купальську ніч
цю чарівну невловиму квітку.

СВЯТО ЗБИРАННЯ ВРОЖАЮ. «ДІДУХ»

Жнива — це вінець виснажливої роботи усіх хлі-
боробів. Кожен господар вносить свій внесок
в запашний каравай, який є головною прикрасою
свята врожаю.

«Дідух», його ще називають «дідо», «дідочок», «сніп-
рай», «коляда», «колідник». Згідно із традиціями, «ді-
дух» — це останній обжинковий сніп. Овес, жито,
пшениця, льон — його основні складові. Солом'яний

оберіг — це дух предків, дідів, збе-
реження традицій і пам'яті родини.
Це символ доброго врожаю,
миру й злагоди в родині, до-
статку в домі. Традиція ставити
в оселі на покуті «дідуха» похо-
дить ще з дуже давніх часів.
У дохристиянських віруваннях
він був утіленням бога Коляди,
символом пам'яті про предків.

Святковий сніп перебував у хаті
протягом тижня (подекуди навіть до
Водохрещтя). Його присутність привно-
сила в родину святковий настрій, затишок
і святковість.

У народі казали «Дідух до хати — біда із хати».

У наш час мало хто точно дотримується тради-
цій. Сніп часто замінює невеликий «букет» із коло-
сків, різних сухих трав та квітів, безсмертників.
Проте приємно, що щороку дедалі більше україн-
ців відновлює традицію ставити на Різдво у своїх
оселях «дідуха».

«Дідух», сіно, різдвяні традиції мають позитив-
ний заряд енергії, дають нам відчуття таємничос-
ті і свята.

Дуже хотілося б, щоб ці чудові, багаті, поетичні
обряди повернулися в наше життя.

РОДИННІ ОБРЯДИ

ХРЕСТИНИ

Усі обряди, пов'язані з народженням дитини, можуть бути трактовані як акт прийому новонародженого в рід, громаду. Основним із цих обрядів є хрестини, які в Україні влаштовувались за загально-християнським зразком, хоча і з певними регіональними особливостями.

Хрестини намагалися зробити в день народження, оскільки до цього, за звичаєм, матері не можна було годувати дитину.

Батько і мати не заходять до церкви під час самих хрестин, не приймає дитини тощо. Головними дійовими особами обряду є кум і кума. На Україні відомі дві форми кумівства: одна пара і кілька (до 20). Якщо кумів є кілька пар, вони діляться на «старших» і «молодших», «хресних і підхресних». Усіх кумів вважають членами родини, вони повинні опікуватись дитиною не менше за рідних. У всіх східних слов'ян широко розповсюджений такий звичай: якщо перша дитина помре, до другої запрошують як кумів перших зустрічних, вони вважаються «божими кумами». Звичай також вимагав, щоб хрещені батьки обирались не з родичів, крім того, брали за кумів лише тих, хто мав дітей.

Приходили куми на хрестини із «крижмом» — лоскутом білого полотна, яким під час обряду покривали дитину, а потім робили пелюшки, і обов'язково приносили хліб. Перш ніж нести дитину до церкви, баба-повитуха купала немовля, загорала у сорочку, клала на вивернутий кожух, а потім передавала кумові, який разом із кумою ніс дитину до церкви.

Після церковного обряду відбувалась гостина — обід, який в народі звали «кашею». На початку обіду хрещені батьки ламали обрядовий хліб і наділяли всіх гостей. Каша з медом подається у горщику, який потім розбивається об підлогу або об стіл, що символізує оновлення життя, а на Волині черепки ще й викидають на город, щоб гарбузи родили.

Після побажань щастя і здоров'я новонародженому недопиті чарки виплескували на стелю, а на прощання кожному з гостей баба-повитуха дарувала «квітку» зі словами: «Даю вам квітку, щоб

У день після хрестин влаштовували ще одне свято — похрестини. Гостей приймали на честь дитини, щоб вона росла розумною. Гостей і повитуху пригощала сама породілья, гості давали дитині гроші, а після обіду везли бабу-повитуху на бороні до корчми.

Церковний обряд — Хрестини

Обряд пострижин — посвячення

наша дитина цвіла, як «квітка», інколи замість «квітки» дарували «виноград» — варені яблука й груші.

Одержавши ім'я, а значить і святого-заступника, дитина ставала, з точки зору народу, захищеною від багатьох нападів і злих сил, тому із хрестинами поспішали, особливо якщо дитина була слабка.

ПОСТРИЖИНИ

До родинних обрядів належить і старовинний звичай пострижини. Йде він від часів дохристиянських і раніше був способом пожертвування роду і роженицям. На зв'язок із язичницькими культами вогню, води і дерев указує один із складових елементів пострижин — спалення, кидання на воду або закопування під плодним деревом зістриженого волосся. Певна річ, пізніше смисл цього обряду було втрачено, так само змінились і терміни підстригання дітей. Інколи це роблять відразу по хрестинах, але найчастіше зберігається традиція першого постриження на перший чи другий рік життя дитини. Дитину садовлять на вивернутий назовні вовною кожух — символ багатства й достатку. Постриження здійснюється рідним, а найчастіше

Пострижини дитини

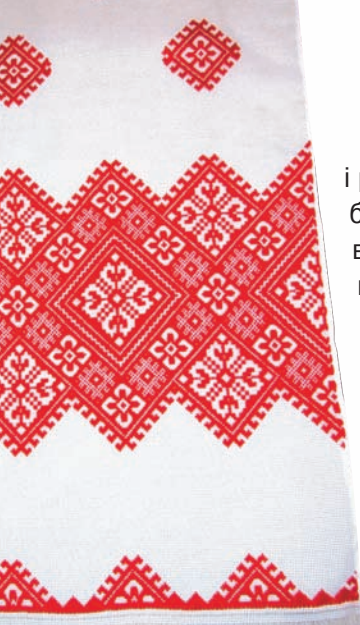
хрещеним батьком дитини, проте були місцевості, де цей обряд виконувався бабою-повитухою чи матір'ю. Цікаво, що постригали в цих місцевостях через два тижні, місяць або півроку після народження.

Стрижучи волосся, хрещений батько повинен вістригти жмути волосся над чолом, над вухами та над потилицею.

Обряд других пострижин має й інше значення — посвячення. Так, у часи Київської Русі, крім пострижин, на честь роду і рожениць, хлопчиків стригли після другого року життя, щоб засвідчити тим самим перехід із-під материнської опіки під опіку батька. Цей обряд міг супроводжуватись і першим посадженням на коня для представників князівської дружини. Це відбувалось, як правило, на Семена. Подібний обряд, що засвідчував перехід у новий період життя, зберігся і по відношенню до дівчаток: їм вперше заплітали волосся в коси в 3—5 років. Кумівство бере свій початок у сивій давнині, у період родоплемінного союзу, коли роль батька як вихователя дитини ще не була виражена

і роль опікуна брав на себе рідний брат матері; він захищав і виховував дитину. Роль дядька-вихователя пізніше набула форми духовного наставника дитини — хрещеного батька.

Як поводитись зі стриженими на честь рода волоссям наші предки, достовірних свідчень немає, однак деякі українські народні ритуали пострижин вказують на їхню давність. Кидаючи зістрижене волосся на воду, казали: «Щоб дитина росла», спалюючи його «Хай іде за димом, щоб дитина горя не знала», закопуючи під деревом просили: «Щоб коси росли і кучерявою росла». Описані дії та словесні формули-побажання, які їх супроводжували, говорять про те, що через взаємодію волосся з водою, вогнем, деревом і землею ніби сподівались передати їхні сили і властивості дитині.

ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД

Поховальний період у системі обрядів українського народу посідав одне з головних місць.

Із давніх-давен люди відчували суперечності між своїм бажанням співіснувати в ладу з природою і невідворотністю смерті. Саме цю суперечність мав вирішити поховальний обряд. На думку археологів поховальні кургани скіфської доби виконували як меморіальні, так і культові функції. В образі кургану поєднувалось теперішнє, минуле і майбутнє, тобто курган був зв'язком потойбічного з наземним і небесним світами: яма, підніжжя кургану, вершина. На курганах знаходять залишки ритуальних майданчиків, кострищ і тризни.

У поховальних обрядах і звичаях українського народу збереглося багато архайчних рис, успадкованих від трипільської доби (спалення небіжчика), скіфо-сарматської (курган, тризна, сани, поминальні страви та ін.), слов'янської (розбивання горщика, човен-домовина, «печатання могили»).

Тіло померлого обов'язково омивають теплою водою і вдягають у нове вбрання. Покійнику дають до рук свічку, особливо добре, якщо це стрітенська свіча. Закривши очі, кладуть йому мідні монети, «щоб не дивився» на інших членів сім'ї, бо це може викликати їхню смерть.

Якщо помирають молоді неодружені хлопці чи дівчата, то їх ховають як наречених. Вдягають обручки, дарують дарунки рідним і близьким, випікають коровай тощо. Покійника виносять ногами до дверей, щоб смерть не поверталась в цей дім.

Повертаючись з кладовища, іноді йшли «задом наперед». Поминальний обід робиться переважно тричі: після похорону, на дев'ятий день, на сороковий. Потім поминають через рік.

Отже, український народ має давні родинні традиції, які розвивалися протягом віків. Час, звичайно, вносить свої корективи і новизну, проте варто зберегти неперехідні цінності, які виробив народ: шанування роду, поклоніння пам'яті предків, дбайливе ставлення до дитини та до літніх людей. Усе це неможливе без глибокого знання народних норм моралі, звичаєвості свого народу.

ІМЕНИНИ

Це сімейне свято, яке в Україні набуло поширення під впливом інших культур, насамперед західних, бере свій початок від часів хрещення Русі. Певно, пошанування святих розвинулось у святкування дня народження, оскільки люди мали імена, визначені календарем церкви. Отже, іменини — це одночасно відзначення іменинника і його святого заступника, а тому, як правило, обряд починався участю у богослужінні.

У народному святкуванні іменин знайшлося місце елементам обрядів з інших родинних свят та звичаїв гостини. Запрошені на іменини приходили з хлібом та іншими подарунками, «гутали» винавтаця свята, тобто посадивши на вивернутий кожух, піднімали із побажанням стільки разів, скільки років виповнилось. «Гутання» може набувати інших форм: піднімання на стільці, на подушці, просто на руках, при цьому дитину саджають на гроші, щоб багатою була. Ці обряди виконуються обов'язково за участю кумів, які цього дня шануються не мен-

ше рідних батьків. Звичай тягти за вуха, «щоб швидше ріс», йде від дитячих забав і в основі своїй має яскраво виражену імітаційну функцію. Останнім часом вважається традиційним вітати іменинника, співаючи «Многая літа».

ДОШЛЮБНЕ СПІЛКУВАННЯ

Система дошлюбного спілкування передбачала певні норми залицяння та сватання. Молодь спілкувалася переважно в межах свого села, а в містах — у межах вулиці, навіть свого «кутка».

Найпоширенішими формами дошлюбного спілкування були вулиці, забави, годинки, вечорниці тощо. На забавах молодь розважала-ся, співала, танцювала, водила хороводи. У холодну пору збиралися в приміщенні на досвітки та посиденьки.

Хлопці та дівчата спілкувалися на людях, тобто перебували під певним соціальним контролем. За звичаєм, дівчина наодинці з хлопцем могла бути лише до заходу сонця. Це, втім, не заважало молоді цілуватися та милуватися, проте свою цноту дівчата берегли. Дівчину, яка давала волю нестримному кохання, били мотуззям від дзвонів, намоченим у соляній ропі. В західних районах України майже до 19 ст. побутував звичай фізично карати хлопця і дівчину за перелюбство.

Однак подібні випадки траплялися рідко, оскільки вся система виховання молоді ґрунтувалася на дбайливому, лицарському ставленні хлопців до дівчат і наречених, на романтизації почуттів.

СВАТАННЯ

Сватання, як правило, відбувалось після того, як хлопець і дівчина домовлялися побратися. Бувало й так, що долю дівчини вирішували батьки без її згоди.

Наречений обирає собі старостів, один з яких старший, а другий молодший, вони з хлібом ідуть до батьків дівчини. Після переговорів із батьками досягається згода, і староста з батьками обмінюються хлібом, батько благословляє дочку, вона передає рушники і хустку нареченому. Молодому дівчина на знак згоди підносить хустку.

Бували, однак, випадки, коли дівчина не давала згоди на одруження. На знак відмови вона повертала старостам принесений ними хліб або ж підносила молодому гарбуза чи макогона.

Українське весілля

Вбрання нареченої на Полтавщині, кінець 19 ст.

Як не дивно, але існувало і сватання дівчини. «Прийміть мене, мамо, я ваша невістка» — такими словами, як не дивно, два століття тому дівчина починала сватання. Згідно з існуючими звичаями, вона мала на це таке саме право, як і хлопець.

Проте в міру того як зростала роль чоловіків у суспільній сфері, такі звичаї поступово забувалися.

Після сватання відбуваються оглядини, знайомство батьків молодят, де обговорюються всі деталі майбутнього обряду.

Заручини практично повторюють сватання, але з тією відмінністю, що молоді сідають за столом на покуті, куди їх заводить староста, тримаючи середину рушника, кінці якого розташовуються в руках молодих, а батьки благословляють дітей.

Після усіх церемоній молоді вважалися зарученими і відтепер не могли відмовитися від шлюбу. Відмова вважалася за безчестя, яка тягла за собою матеріальне відшкодування.

Напередодні весілля влаштовували прощання нареченої та нареченого з дівочою й парубоцькою свободою, що втілювалося в обряді дівич-вечора.

ПОСАГ (ПРИДАНЕ)

Кожна українська дівчина готувала собі придане, зокрема ту його частину, що становила так звану скриню. Адже посаг складався з двох частин: худоби та скрині. Щодо першої, то її виділяв батько. А те, що входило до скрині, дівчина мала готувати собі сама. Скриня включала постіль, рушники, одяг, а також стрічки та хустки, якими дівчина мала обдаровувати весільних гостей. Завершували готувати посаг у передостанній день весілля.

ВИПІКАННЯ КОРОВАЮ

Випікання короваю — один із найпоширеніших весільних обрядів, який символізував освячення громадою новоствореної родини. Українці пекли багато видів весільного хліба: коровай, дивень, теремок, гільце, лежень, полюбовники, шишки, гуски, калачики, кожен з яких виконував специфічну обрядову функцію.

Однак чільне місце відведене саме короваю. Він — окраса весільного столу, символ щастя і достатку. Пекли його спеціально запрошені молоді, які приносили з собою борошно, яйця та сало. Вважалося доброю ознакою, коли коровай-ниця була непарна кіль-

Скриня нареченої з приданим

кість (найкраще сім). Щоправда, в деяких районах запрошували парне число жінок: щоб молоді увесь вік прожили в парі. При цьому коровайниці повинні були перебувати у першому шлюбі і жити в злагоді.

Спільність дій під час випікання короваю мала символізувати єдність майбутньої сім'ї. Для цього коровайниці зв'язували рушником і вони мусили все робити разом: місити тісто, виліплювати оздобу, обмивати руки. Існувало повір'я, що вдало спечений коровай принесе молодим щастя, тріснутий віщує розлучення, а покручений — злу долю. Тому коровайниці «улещували» коровай приказками та піснями.

ПІДГОТОВКА ДО ШЛЮБУ

Запрошує на весілля наречена, разом із старшою дружкою ходячи по селу.

У суботу після обіду дружки молодої йдуть за гілцем. Як правило, це невеличка сосонка, яблунька, вишенька чи грушка, яку зрубують, прикрашають калиною, квітами, колосками, кольоровими стрічками, запаленими восковими свічками і вставляють деревце у весільний коровай, що стоїть на столі на протилежному від покуті кінці.

Підготовка до шлюбу починається у хаті молодої, поки її прибирають дружки, музики грають. У момент шлюбу в церкві молода намагається першою стати на простелений рушник, покласти свою руку поверх руки молодого, щоб досягти впливу на свого чоловіка. Після вінчання йдуть до хати батьків молодої, де їх зустрічають і благословляють батьки.

Після цієї церемонії відбувається обряд обміну подарунками. Спершу молодий приймає їх від нареченої, а потім сам обдаровує родичів та наречену (традиційним подарунком для тещі в Україні були чоботи) і вирушає до хати молодої.

Далі відбувався цикл обрядів шлюбної ночі — комора, що складався

з двох частин: перша включала обряд перевдягання молодої, чипчини, вивід її до гостей, власне комору, демонстрацію цнотливості (перезву); друга — приєднання невістки до родини чоловіка, розпалювання печі, готування обіду, частування свекрів. Закінчувалося весілля розподілом короваю та обдаруванням молодих і родини нареченого.

Весілля тривало не один день, обряди виконувались теж не одночасно, як правило, протягом трьох днів і довше.

ВЕСІЛЛЯ

Форми весілля як поєднання двох доль людей віддавна були найрізноманітнішими.

Обряд створення нової сім'ї традиційно зберіг до наших днів майже у незмінному вигляді звичай наших далеких предків і загалом однаковий для всієї України. Певні відмінності у весільних обрядах та піснях носять регіональний відтінок. Всюди нареченого і наречену супроводжували бояри, дружки, дружки, світилки. У різних весільних обрядах брали участь коровайниці, свашки, свати, старости тощо. Так само всюди був весільний коровай, весільний рушник, рушники для сватів, інші символи обряду. Точно визначеного часу для весіль не встановлювали, єдине, що сватання і заручини відбувались восени, а весілля намагались справити до Великого посту.

Під час будь-якого посту справляти весілля категорично заборонялося.

У цілому ж українське весілля поділяється на три цикли: передвесільний, власне весільний і післявесільний. У свою чергу кожний із циклів складався з низки обрядів.

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО

ПИСАНКИ

Кожного року увесь православний світ відзначає світлий день Господнього Воскресіння. Це найвеличніше для християн свято — завжди дуже урочисте, красиве, світле й веселе.

Головним атрибутом цього Великого християнського свята є паски та великодні яйця — яскраві крашанки, а серед них і особливі — писанки.

Власне, писанкарство також проходило певну еволюцію. Так, спочатку це була крашанка — яйце замальоване в один колір. Потім крапанка — вкрито цяточками та крапельками, нанесеними воском. Після — мальованка — великоднє яйце, розмальоване пензликом. Інший різновид — дряпанка — однокольорове, із видряпаним орнаментом. І вже останній варіант — це писанка (вкрите різнокольоровим орнаментом яйце з використанням природних або анілінових фарбників.)

Зі стародавніх часів збереглося чимало візерунків та символів, які використовують для розпису яєць. Із часом ці орнаменти набули християнської семантики. В цих орнаментах можна побачити і багатющу «рослинність» — барвінок, виноград, шипшина, гілочки верби, дерева; і тваринний світ — «населений» пташками, кониками, рибками, козликами, півниками; і геометричні орнаменти — меандри, кола, трикутники, хрестики, свастики... Дівчина, якщо хотіла виявити симпатію, дарувала хлопцеві писанку, в орнаменті якої могла зашифрувати запрошення на побачення тощо.

Писанкарка за роботою

Писанки дарувалися на знак побажання добробуту, удачі, радості.

Традиційно писанки створювали під час Великого посту. Але найкраще це було робити в Чистий четвер та Страсну п'ятницю перед Великоднем. Писали всі — і діти, і дорослі, хоча господині, мабуть, найбільше.

Писанку освячували і ніколи не їли (на відміну від крашанок — пофарбованих в один колір яєць). Зберігали її мінімум рік — до наступного Великодня: в основному вона красувалася на покутті.

Писанка — це не просто сувенір чи народна мініатюра. Адже писанка несе в собі високий заряд енергетики. Її писали лише в доброму настрої та з добрими побажаннями, щоб подарувати іншим на щастя, на здоров'я, на багатство, вкладаючи в це душу.

НАРОДНА ВИШИВКА

Історія народної вишивки в Україні сягає своїм корінням у глибину віків. Нажаль, пам'ятки української вишивки збереглися лише за останні кілька століть, але й цього достатньо, щоб виявити, що елементи символіки орнаментів української вишивки співпадають з орнаментами, які прикрашали посуд давніх мешканців території України.

Вишиванням споконвіку займалися жінки, які з покоління в покоління передавали найтипівіші, найяскравіші зразки орнаменту, кольору, вишивальну техніку. Вишивки, передаючи характерні

ознаки місцевості, різняться між собою орнаментом, технікою виконання та гамою кольорів.

Протягом багатьох віків зміст символів на вишивках втрачався, але традиції використання їх не зникли. За мотивами, орнаменти вишивок поділяють на три групи: геометричні, рослинні, зооморфні (тваринні), які відображають елементи символіки стародавніх вірувань та культів.

Геометричні орнаменти, наприклад, притаманні всім видам народного мистецтва і всій слов'янській міфології. Різноманітні кружальця, трикутники, ромбики, кривульки, лінії, хрести символічно відображали уявлення наших предків про світобудову.

В основі рослинного орнаменту лежить культ поклоніння природі, рослинам. Крім поширеного символу «дерево життя», який зображується стилізовано у формі листя або гілок, у вишивках із рослинним орнаментом популярні стилізовані зображення Берегині, використання таких мотивів, як «виноград» — символ добробуту, щасливого одруження, «барвінок» — символ кохання тощо.

Полтавські вишивки виконуються хрестиком, плутаним хрестиком, подвійним прутиком, зубчиками, мережкою, ланцюжком тощо. Візерунки виконуються окремими швами і поєднанням кількох швів. Вишивають переважно білими нитками, зрідка — червоними та сірими, візерунком обводять чорними або кольоровими смугами.

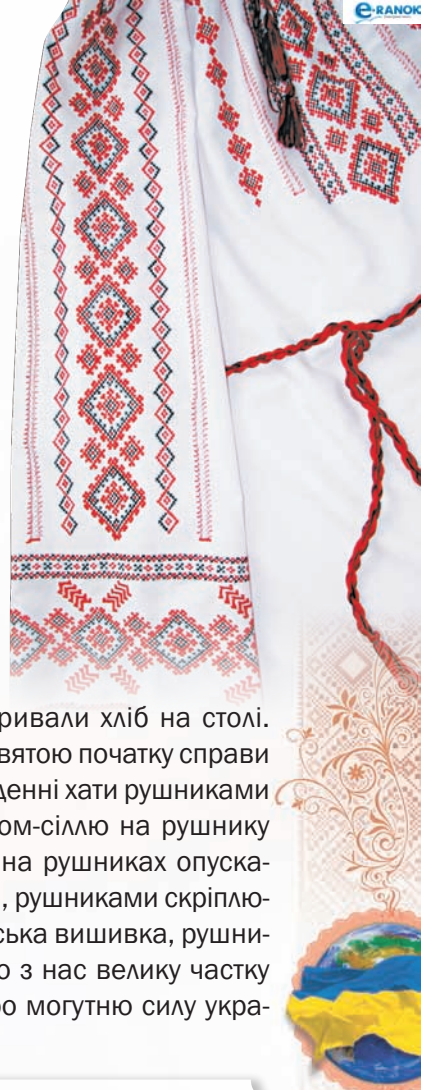
Вишивкам Київщини властивий рослинно-геометричний орнамент із стилізованими гронами винограду, цвітом хмелю, ромбами, квадратами. Основні кольори білий, коралово-червоний, трапляється жовтий і блакитний. Виконується вишивка хрестиком, знизуванням, гладдю.

Для вишивок Закарпаття характерний мотив «кривуля» у різних техніках виконання. Переважає техніка «заволікання» і вишивання хрестиком, часто використовується вирізування та гаптування.

Кольорова гама вишивок широка: червоне поєднується з чорним, при цьому виділяється один із кольорів; поширені як білі, так і багатокольорові орнаменти.

Вишивкою оздоблювали рушники, фіранки, дитячий, жіночий та чоловічий одяг. Особливої уваги надавали рушникам — старовинним оберегам дому, родини. У давнину рушник, вишитий відповідними візерунками-символами, був неодмінним атрибутом багатьох обрядів: вшанували появу дитини, зустрічали або проводжали дорогих гостей, справляли шлюбні обряди, проводили в останню путь, прикрашали образи та накривали хліб на столі. Рушники були своєрідною освятою початку справи чи її закінчення, так, при зведенні хати рушниками застелялися підвалини, хлібом-сіллю на рушнику освячувався початок жнив, на рушниках опускалась домовина з небіжчиком, рушниками скріплювали купівлю-продаж. Українська вишивка, рушники займають у серці кожного з нас велику частку рідної землі та нагадують про могутню силу українського народу.

Кольори та орнамент рушників характерні регіональним особливостям, за якими розрізняються «подільські», «поліські», «київські», «гуцульські», «галицькі» і «буковинські».

КЕРАМІКА ТА ГОНЧАРСТВО

Українська кераміка та гончарство має багатовікову історію, а їх стародавні традиції продовжують активно розвиватися і сьогодні. Кераміка завжди була побутовим мистецтвом, обмежуючись

Таріль із дерева, розпис, 19 ст.

Таріль із фаянсу, кобальтовий розпис, 19 ст.

лише тільки посудними формами і їх стриманим декором. Гончарство — це традиційне українське ремесло з виробництва глиняного посуду, а також інших глиняних виробів (кахлів, іграшок, скульптур).

Навіть ті предмети, що дійшли до нас із тих давніх часів, донесли неабияку художню майстерність їх авторів.

Гончарі виробляли, а потім продавали свої найрізноманітніші вироби на ярмарках або розвозили їх по селам.

Художній стінопис на кераміці

Пройшовши величезний часовий шлях, кераміка кінця 20 ст. виходить далеко за межі утилітарності і стає своєрідним синтетичним видом творчості, яка об'єднує в собі і скульптуру, і живопис, і графіку, стаючи лідером серед інших видів декоративного мистецтва в художньому експериментуванні, проявляючи різноманітність конструктивних і фактурних властивостей керамічних матеріалів — глини, кам'яної маси, фаянсу, фарфору.

Сучасна гончарна і ліпна кераміка відрізняється великою різноманітністю — це абстрактні і образотворчі, відчужено-безсюжетні і філософсько-змістовні твори, в яких художники утілюють своє розуміння світу в його тимчасових і просторових вимірюваннях.

Витвори побудовані на традиційних, але значно трансформованих формах посудин — мисках, глекках, горщиках, а також фігурному посуді — несуть естетичну функцію в інтер'єрі і просторово-організаційну — в ландшафтному середовищі. Нерідко професійна кераміка переходить у ранг декоративної скульптури.

ВИТИНАНКИ, СТИНОПИС

Витинанки — один із видів українського народного декоративного мистецтва, що має глибокі й багаті традиції. Це сюжетні та орнаментальні прикраси житла, ажурно або силуетно витяті ножицями, вирізані ножом з білого й кольорового паперу. Їх використовували для прикрашання стін, вікон, полиць, груб, коминів, печей.

Українські народні паперові витинанки як прикраси сільських хат з'явилися у середині 19 ст. незалежно від писарських і дворянських витинанок. Орнамент традиційних витинанок здебільшого геометричний і рослинний, трапляються також антропоморфні та зооморфні фігур-

ки, зображення предметів побуту, архітектури тощо. Папір при витинанні складали вдвоє, вчетверо, увосьмеро, що дозволяло створити сталі структури, композиції.

Стінопис — рід монументального і декоративного малярства, виконуваного безпосередньо на стіні або на штукатурці, закріплений на стіні, в якому фігуративні образи і декоративні орнаменти підпорядковуються архітектурним формам. У стінописі користуються різною малярською технікою:

фреска, альсекко, енкавстика, темпера, клейові фарби, олія; за новіших часів використовують синтетичні гумові фарби тощо. До стінопису зараховують також мозаїку.

У своїй більшості в Україні стінопис використовувався для оформлення церкви та християнських соборів. Стінописці Київської і Галицько-Волинської

Паперові витинанки

держави частково використовували знання і досвід західноєвропейського мистецтва, безпосередньо італійського.

Поряд зі стінописом, виконуваним професійними митцями, розвивався народний стінопис — розпис стін хат зовні і всередині.

Різні області України виробили власні методи і зразки стінопису. Спершу прикрашали будинки фарбуванням (підмазуванням призьби, зовнішніх стін різними кольорами глини або крейдою); з другої половини 19 ст. впроваджено орнамент — зовні навколо вікон і дверей, на віконницях і як фриз під стріхою. Всередині хати головним об'єктом розпису була піч, стіна над полом, на якій намальовано килим і, рідше, стеля та сволок. У розпису переважав рослинний орнамент, інколи зображували птахів або казково-фантастичних звірів та риби. Розпис виконували просто на стіні, зазвичай кілька разів на рік, через це він був нетривкий. За останні десятиліття мотиви народного розпису мають широке застосування у прикладному мистецтві: на тканинах, порцеляні і майоліці, для прикрас будинків тощо.

Художній розпис на Полтавщині, 19 ст.

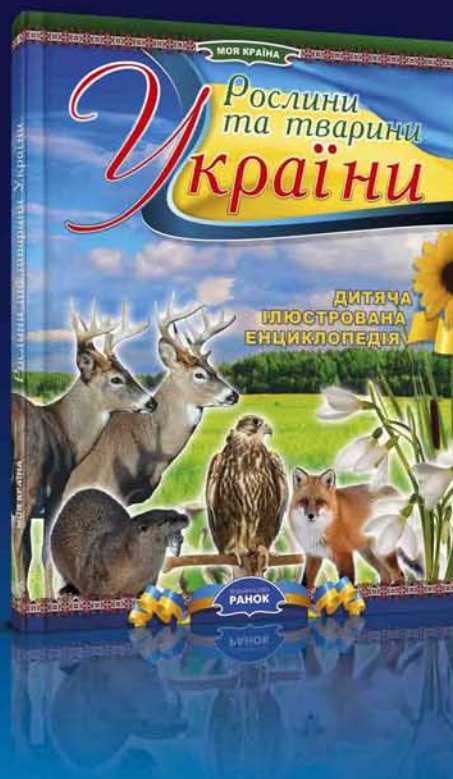

УКРАЇНСЬКІ ТРАДИЦІЇ

ЗМІСТ

Вступ	3
Хто такі українці?	4
Національний одяг та взуття	6
Традиційні страви	10
Українська хата	12
Народні промисли	20
Козацтво	26
Кобзарство	28
Народні музичні інструменти	32
Гопак та інші танці українців	36
Календарно-обрядова творчість	38
Родинні обряди	54
Декоративно-прикладне мистецтво	60

Ілюстрована серія енциклопедій «Моя країна» розроблена дитячими письменниками, істориками та педагогами на основі сучасних наукових даних. Вона призначена дітям дошкільного віку та молодшим школярам з метою розвитку в них кругозіру та ерудиції, для підготовки до школи та допомоги при вивченні шкільних курсів «Я і Україна», «Історія України», «Природознавство». Ці видання допоможуть школярам при написанні рефератів, докладів та творів.

Тематика серії постійно розширюється.

www.ranok.com.ua

ISBN 978-966-08-4953-2

9 789660 849532

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК